

AANAR KÅÅ'DD

OUDDPEÂMMPLAAN 1.12.2019

Nõmm: Aanar kåå'dd ouddpeâmmplaan
Kå'dd: Aanar
Priimmâmpei'vvmie'r: 13.11.2019 § 79 da 80

Vuõssmõs lää'jjmeåldlaž vä'lkkååddlaid vuâddaa'ssid vuâddõovvi Aanar kåå'dd lää'ddkiöllsa da sää'mkiöllsa ouddpeåmm plaan va'lddeš âannmõ'sše 1.8.2017, koon peei'vteš 1.11.2017 ää'ljee'l. Mätt'tõshalltõs tuejji tu'mmstõõgg 19.12.2018 odđ ouddpeåmmplaan vuâddaa'ssin (Mätt'tõshalltõõzz meärrõõzz da vuä'ppõõzz 2018:3a), koon mie'ldd pääiklaž ouddpeåmmplaan peei'vteš 1.8.2019. Aanar kåå'dd lää'ddkiöllsa da sää'mkiöllsa ouddpeåmm plaan lij peei'vtum vuõžžum maacctõõzzi vuâdald da muttum öhttân ä'ske'rjen: **Aanar kåå'dd ouddpeåmmplaan 1.12.2019 ää'ljee'l**, koon čuõvtemlu'vddkå'dd lij priimmâm sâbbrestes 13.11.2019 § 79–80.

Ouddpeåmmplaan vuâdddeem vuä'ppast ouddpeåmmlää'kk, ko'st šiõtteet pääerna vuõiggâadvuõdâst ouddpiõmmu di ouddpeåmm täävtõõzzin. Ouddpeåmm vä'lkkååddla vuä'pstõõzz miärktõssân lij vuâdddeed õõutverddsou dldõõzz ouddpiõmmu vuässõõdi päärnai obbvääldlaž šõddmõ'sše, ooudâsviikkmõ'sše da mättjummša.

Vuõssmätt'tõs, koon šiõttad vuâddmätt'tõslää'kk, lij pie'kk ouddpeåmm. Vuõssmätt'tõõzz vuä'ppast Mätt'tõshalltõõzz meärrõssân uvddum Vuõssmätt'tõõzz mätt'tõsplaan vuâddää'sš.

Aanar kåå'dd pei'vvpõõrtid, piârpei'vhâåid da kiõllpie'zzi diõtt lij vuâdduum ouddpeåmmplaan (Vasu), koon čuõvtemlu'vddkå'dd preemm nu't lää'ddkiöllsa gu sää'mkiöllsa ouddpeåmm diõtt. Pedagoogla tååim rekisterââ'stet pââjas taimmjempiri-ee'jji ouddpeåmmjuâkkaz jijjâs joukkvasuu'je, kåå'tt tuejjeet öhttsažtuâjast päärnai jeä'ltee'jivui'm.

Ouddpeåmmplaan tuâjj altteeš Aanar kåå'ddest tuâjjlažkåå'dd tiuddeemškooultõõzzin odm. ouddpeåmmlää'jj muttsest, tõn vaaiktõõzzin da odđneei ouddpeåmmplaanin di vuässadvuõd, öhttsallašvuõd da siõr ooudâsviikkmõõžâst ouddpeåmmast. Eefjest 2017 âannmõ'sše valddum Aanar kåå'dd ouddpeåmmplaan vuâdddeem tuõju vuässõ'tte ouddoummui jäâ'ðtemnalla juõ'kk'kaž ouddpeåmmtuâjjlažkåå'ddest. Jeä'ltee'ji da päärnai vuei'tlvažvuõd vuässõõttâd Aanar kåå'dd Vasu tuõju lij lokku valddum päärnaid kuulee'l di riâšsee'l jee'res juâkksin puärsijeä'kkääid da -pooddid. Päärnai jeä'ltee'jin leäi vuei'tlvažvuõtt kommentâ'sted Vasu ouddâl tõn priimm'mõõžž, ko'st teâđteš jeä'ltee'jid ooudbeä'nn odm. Aanar kåå'dd ouddpeåmm www-seeidain. Vasu kom-mentâ'sttemvuei'tlvažvuõd ta'rjheeš še vuõssmätt'tõõzz, vuâddmätt'tõõzz di sosiaal- da tiõrvâsvuõtt-tååim ä'stobddjid da öhttsažtuâjjkue'i'mid. Määngvaaldšem öhttsažtuâj plaanummmest da ooudâsviikkmõõžâst tuejjeesh öhttsažtuâj Vasu vuä'pstemjoouk, ouddpeåmm spesiaalu'čtee'l, škooulkuraattor di öhttsažtuâjjkruuggivui'm.

Ouddpeåmmtuâjjlažkåå'dd vuässõõdi še Aanar kåå'dd ouddpeåmm pedagoogla taimmjummuž täävtõõzzi plaanummmša, kook liâ peei'vtum da norrum ouddpeåmmplaan 1.12.2019 a'lõge: **sportt, luâtt- da pirrõs-šõddummuš, kiõli ree'gges maai'lm, jeä'ltee'jivui'm tuejjeem öhttsažtuâjj, päärna tuärjjõs ouddpeåmmast di vuâmmšemodd, dokumentâsttmõš da ärvvtõõllmõš di ee'jjest 2018 lââ'zztum päärnai šõddâmäimmkruugg ooudâsviikkmõš**.

Aanar kåå'dd ouddpeåmmplaan pei'vvummuš vi'kkesh čõõđ ouddoummui da joukkpiârpei'vvpõõrti vasstõsoummui tååimâst öhttsažtuâjast ouddpeåmmtuâjjlažkoo'ddin. Vasu vuâddaa'sši muttsin teâđteš tuâjjlažkåå'dd da tuâjjlažkåå'dd vuässõõdi vue'ssmannust 2019 čõõđ vikkum Vasupee'i'vtemkõõjjõ'sse. Kõõjjõs õõ'ni se'st Vasu pirr da tõn ooudâsviikk-

kmõõ'sše kuõskki aa'sšid di tõn teâuddjummuž ärvvtõõllmõõžž. Žiid 2018 Vasuärvvtõõllâmsagstõõllmõõžžâst õu'dde puättam ooudâsviikkâmtäävtõs päärnai šõddâmäimmkruugg ooudâsviikkmõš lââ'zzteš odđ täävtõssân Vasuu'je.

Ouddpeârmm tuâjjilažkâ' dd âann huõl, što Vasu:st åårrai täävtõõzz da siiskõs vuä'pste jo-ouk tâimmjummuž, ärvvtõõllmõõžž di ooudâsviikkmõõžž. Täävtõõzzi tiuddummuž ärvvtõõlât mie'rrkõõski. Päärnain, jeä'ltee'jin da tuâjj-juâkksest vuõžžum maacctõs vää'ldet lokku tâimmjummuž ooudâsviikkmõõžžâst da Vasu pei'vvummõest. Ouddpeâmmjuâkkaz teâdte jeä'ltee'jid Vasu:st tâimmjempõõ'ji mie'lđđ.

Sää'mkiõllsa ouddpeâmm tâimmjummõest äu'kkeet sää'mvuu'd koo'ddivui'm õhttsažtuâjast tuejuum sää'm ouddpeâmmplaan (2009) di sää'm ouddpeâmm aarg vue'jji vuäppaz (2013). Ouddmiârk sää'mkiõllsaž materiaalâst da vuäppsin liâ lâåggâst 18. Žiõ'lle da kulttuu're õhttneei tää'rkteei Žiõččâmvue'jj.

Aanar kåå'ddest lij riõšsum kååddlaž ouddpeâmm ee'jjest 1974 ää'ljee'l. Kååddla ouddpeâmm kruuggâst liâ nu't 260 päärna da see'st â'nne huõl nu't-aa 60 ouddpeâmm tuâjila. Aanar kå' dd lij šorrâdvuõðstes Lää'ddjânnam šuurmõs kå' dd da mää'tk kååddlaž kåäzzkõõzzid vuei'tte šõddâd samai ku'kes mää'tk kõ'skke. Kåå' dd saaujmõs ouddpeâmmjuâggas lij Suâlcio'lj pei'vvpõrtt da tââ'vmõs Njauddâm joukkpiârpei'vvpõrtt, kooi kõõsk mä'tk lij pâ'jjel 200 km.

Aanar kåå'ddest sää'mkiõllsaž ouddpeâmm lij riõšsum ee'jjest 1995 ää'ljee'l. Åå'n sää'mkiõllsa ouddpeâmm riâžžât aanar-, nuõrttsää'm- da tâ'vvsää'mkiõllsi'žzen. Sää'mpäärnain lij vuõiggâdvuõtt sää'mkiõl da kulttuur tuõ'll'jeeja ouddpiõmmu (vuâddlää'kk 17.3§, ouddpeâmmmlää'kk 540/2018 da ÕM Päärna vuõiggâdvuõdi čõõðtõs). Päärnain lij sää'm kiõll-lää'jj vuâđald vuõiggâdvuõtt vuäžžad kåå' dd riâššâm kåäzzkõõzz, digu vuäpstõk-kåäzzkõõzz, sää'mkiõllsi'žzen. Taarbseen kåäzzkõõzz ta'rjeet tuulk ââ'nee'l. Aanar kåå'ddest sää'mkiõllsa ouddpeâmm kruuggâst liâ nu't-aa 60 päärna. Sää'mkiõllsaž ouddpeâmmast teä'ddeet luâđ járrõsjââ'item da kääu'c ee'jjpoodd eeggažjârõõzz di ee'jjpoooddi jee'res põõ'jid õhtneei ä'rbbvuõdlalaž tuâjaid da hââmm maid. Sää'mkulttuurâst luâtt, ooumaž, arggpeivvsâž tâimmjummuž da kiõll liâ kiiddsânji čõnnsest nuu'bbeeze. Luâttree'ggesvuõdid ââ'net keâll'jeeinalla, mââžnânji, ci'stjee'l da luâđ hoi'ddjee'l. Luâđ da dommvuu'd tobddmõõžž pää'i'k päärnže šâdd toobd jiijjâs dommvuu'd vääžnaivuõđâst da rää'kkesvuõđâst.

Pei'vvpõrtt-tâimmjummuž riâžžât Å'vvle, Aanrest da Suâlcio'ljest. Piârpei'vvhâidd lij čiõlmõõvvâm Å'vvel siid võudda, lââ'issen Å'vvle da Njauddmest lij joukkpiârpei'vvpõrtt. Aanar kå' dd reäšš nuõrttsää'mkiõllsa kiõllpie'sstâimmjummuž Å'vvle da Če'vetjääü'rest di vuässt Å'vvle da Aanrest aanarsää'mkiõllsa kiõllpie'sstâimmjummuž. Kåå'ddest riâžžât jie'nnkiõllsa sää'mkiõllsa ouddpeâmm tâ'vvsää'mkiõ'lle Å'vvel da Aanar pei'vvpõortin. Mie'rrkõskksa õhtsažtuâj tuejjeet jee'res juâkksi kõõsk da pâ'jjel kå' ddraaji.

Aanar lij määngkulttuursaž kå' dd, koon jiijjâsnallšemvuõtt lij määngpeâllsaž da o'dinaknallšem tâ'vv luâtt. Luâtt lij pukid aanarnii'k'kid õhtteei tuejjeei, kåå'tt kuâsttai še kå' ddstrategiast da kåå' dd tiõttciâlkkest: "Aanar - Viõusâs luâdstes". Õhttsi'žzen teäddceäkldõsvu'vdden da oou'deempä'i'kk'en Aanar kåå' dd ouddpeâmmast lij vaalšum pirrõs- da luâttšõddummuž da kiõli ree'gges maai'lm. Täi lââ'issen ouddpeâmm tâimmjummužest teä'ddeet spoort miärktõõzz da määngpeâllsa liikkummuž.

Aanar kåå' dd Vasu vuâđdeeñ lij lokku valddum kåå' dd vuõss- da vuâđdmätt'tõsplaan di päärnai da nuõri pue'rrjie'llemplaan. Aanar kåå' dd Vasu vuâđald puk ouddpeâmmjuâkkaz vuâđdee jiijjâs joukkvasu õhtsažtuâjast jeä'ltee'jivui'm. Joukkvasuu'je rekisterââ'stet pââjas pedagoogla tâimmjummuž oou'deempä'i'k' di õhtsa nää'l viikkâd ooudâs da viikkâd čõõđ árvvtõõlmõõžž. Vasu:st kovveet še jeä'ltee'ji, ouddpeâmm da jee'res õhtsažtuâj kruug-givui'm tuejjeem õhtsažtuâj. Joukkvasu tää'rķstet tâimmjempõ'ji mie'ldd da tõõzz tuejjeet taarbseei muttâz.

Sää'mkiõllsaž ouddpeâmmast joukkvasuu'je rekisterââ'stet pââjas lââ'issen õhtsaž äärv, kook liâ kiõll da kulttuur, roodd/sokk, õhtsažkâ' dd, nâânas identitee'tt, luâtt, ä'rbbvuõdlalaž jie'llemvue'jj, sooggbeä'li kõskksaž tää'ssärvv, ooumažvuõtt, määngkulttuursažvuõtt, rääh da suâvâdvuõtt. Joukkvasuu'je rekisterââ'stet pââjas še sää'mkiõ'lle da kulttuu're õhtneei teä' ddõõzz da jiijjâsnallšemvuõđ, kook käggâ'tte ū'dde päärnai Vasuin da ouddpeâmmjoouk taarbin. Joukkvasuu'je rekisterââ'stet pââjas ouddpeâmmjuâkkaz

täimmjummuž siiskōs, raajjämänää'l, aarg vue'jj da vuässööttmōš öhttsažkååddlaid šöddmōõžžid.

Päärnažvuõtsaž ouddpeâmmplaan tuejeet jeä'ltee'ji, päärna, tuâjjlažkåå'dd da taarbseen jee'res öhttsažtuâjsäi'mmõõzzin juõ'kk päärnast. Päärnai jeä'ltee'ji da tuâjjlažkåå'dd kôskksaž öhttsažtuâjj vuâddââvv öhttsi'žze tuõjju, koon täävtõssân lij päärna šöddmōõžž, ouddnummuž da mättjummuž tue'rjummuš di pue'rrjie'llem. Päärna Vasuu'je rekisterââ'stet pââjas päärnze vääžnai tobdlmid, raavâsvuõdid, miõl kie'ssem tuejjummšid di pedagoogla täimmjummuž täävtõõzzid da vuei'tlva tuärjummuž. Vasuu'je rekisterââ'stet pââjas še päärna ouddnummša da mättjummša öhttnesi öhttvuõâlddmõõžž da vuei'nnlõõttmõõžž. Piârri jie'nnkiõl lokku välddmõš päärna Vasu tuejjummšest lij oulldõs päärna pue'rmõõzz meâldla öhttsažtuâj teâuddjummša. Ouddpeâmmtuâjjlažkåå'dd âlgg vä'luded lokku jeä'ltee'ji kiõlltuâggaz nu't, što päärna jeä'ltee'i fi'tte Vasusagstõõllmõõžž siiskõõzz da Vasuu'je pââjas rekisterõsttum aa'šsid. Taarbseen ââ'net tulkk- da jáârglâ'ttemkääzzkõõzzid.

Vasu lij juätkjeee prosess, ko'st teä'ddââvv päärna individuaal'lažvuõtt di päärna da jeä'ltee'ji vuässadvuõtt ouddpeâmm tuejjummuž plaanummmšest. Vasu teâuddjummuž ärvvtõõlât jeä'ltee'jivui'm öhttsain vasusagstõõllmõõžžin uu'ccmõsân õõutvuâra ee'jjest. Piârpei'vvhõi'ddjeei â'nne huõl jooukâs päärnai Vasu tuejjummšest da čõõd viikkmõõžžâst. Piârpei'vvhâiddjââ'dteei vuä'ppast Vasu tuejjummuž da vuässââtt Vasusagstõõllmõõžžid taarbseen. Pei'vvpõõrtâst päärnai kaardâsnu'ctee'l va'stad joouk päärnai Vasu tiuddummšest da čõõd viikkmõõžžâst öhttsažtuâjast joouk tuâjjlažkoo'ddin.

Kopio päärna ouddpeâmmplaanâst tââimtet vuäpstõ'kke 1,5- da 4-âkksai päärnai vuäpstõkta'rkkummšid di pâi taarbseen, gu lij huõll päärna ouddnummšest, mät-tjummšest, tiõrvâsvuõâdâst le'be pue'rrjie'llmest. Miâsttmõš Vasu kuâsttummša vuäpstõõgg tiõrvâsvuõtthoi'ddjeeja raaukât jeä'ltee'jin. Vuäpstõõgg tiõrvâsvuõtthoi'ddjeei kuâsstad maacctõõzz ta'rkkummšest päärnai jeä'ltee'ji lââ'ssen še ouddpeâmmtuâjjlažkâdda.

Sää'mkiõllsaž ouddpeâmmast päärna Vasuu'je rekisterââ'stet pââjas lââ'ssen päärna kiõl ouddnummuž da kulttu're šöddmõõžž täävtõõzz, täid tuõðte pedagoogla tââim di tââimi teâuddjummuž da päärna ouddnummuž ärvvtõõllâmänää'l. Vasusagstõõllmõõžžâst kiõtt'tõõlât kiõl, kulttuur da ä'rbbvuõd kuâsttummjuž piârrjest da vue'jjid, koin päärna sää'mkiõl ouddnummuž tuârjeet dââma. Jie'nnkiõllsaž ouddpeâmmast Vasu tuejjummšest ââ'net sää'mkiõllsaid lomaakkid da sagstõõllmõõžž jeä'let da rekisterââ'stet pââjas sää'mkiõlin pâi, gu tõt lij vuei'tlvaž. Kiõllpie'zzi beä'lnn sää'mkiõllsai lomaakki da sää'mkiõl âânnmõš Vasu tuejjummšest lij täävtõssân. Pâi âlgg kuuitâg tuõrvvâd, što päärna kuhttu jeä'lteei vuei'tte vuässõõttâd öhttsažtuõjju. Vasuä'sškee'rj ââ'net öhttsažtuâjast ouddmiârkkâñ vuäpstõõggin, kuä'ss taarbseen ââ'net jáârglâ'ttemkääzzkõõzz. Vääžnai lij, što Vasuä'sške'rj kääzzkâsst päärna pue'rmõõzz pukin vue'jjin.

Aanar kåå'dd ouddpeâmm lij leämmaž čuõvtemlu'vddkåå'dd vuâlaž täimmjummuž ee'jjest 2013 ää'ljee'l. Aanar kåå'dd ouddpeâmmast va'stad ouddpeâmmjââ'dteei, koon ouddooumžen lij čuõvtemjââ'dteei. Piârpei'vvhââidast va'stad piârpei'vvhâiddjââ'dteei da pei'vvpõõrtin va'sttee pei'vvpõrttjââ'dteei.

Aanar kåå'ddest ouddpeâmm riâžžât pei'vvpõõrtin, piârpei'vvhââidast da kiõllpie'zzin. Jie'nnkiõllân sää'mkiõ'lle mainsteei päärnaid riâžžât ouddpeâmmlää'jj meâldlânji sää'mkiõllsa ouddpeâmm. Sää'mkiõlid jeäll'teei kulttuur- da kiõllpie'zz liâ miârktum

sää'mpäärnaid, koid sää'mkiöll ij teänab sirduu dååma ri'jttjeei puârast. Kiõll-pie'sstâimmjummest staanât päärnai tiettummuž jiijjâs kultuu'rest da ta'rjeet vuei'tlvažvuõtt mättjed piârrjest le'be sooggâst mainstum vaarvuâla uu'ccbõs joukk-kiõl le'be alggmeerkiõl.

Piârpei'vvhåidd da joukkpiârpei'vvhåidd

Piârpei'vvhåidd lij u'ccjooukâst šöddi ouddpeâmm. Piârpei'vhoi'ddjee'jest vuäžža lee'd obbäiggsaž hääidast seämma-ää'i' jäänmösân nellj vuâlla škooulâkksa päärna da lââ'ssen pie'kkpei'vvhåäidast åârrai vuõssmätt'temekksaž päärnaž, mie'ldd looggee'l hoi'ddjeei jiijjâs vuâlla škooulâkksa päärna. Piârpei'vvhåäid riâžžât vuõss-sââ'jest hoi'ddjeei jiijjâs põõrtâst Â'vvel vuu'dest di taarb mie'ldd jee'res siidin. Dååma šöddi piârpei'vvhåäid riâžžât arggpee'i'vin n. čiâss 7:00–17:00 kõõskâst. Jiijjâs põrtstes reâuggai piârpei'vhoi'ddjeei liâ Â'vvel vuu'dest n. 14. Joukkpiârpei'vvhåäid riâžžât piârpei'vvhåäid vää'rhhâidjuâggas Päivânsini pää'i'kest di Njauddâm joukkpiârpei'vvpõõrtâst.

Pei'vvpõõrtt-tâimmjummus

Pei'vvpõõrtâst päärna tâimma jooukin, kook noorât vää'ldee'l lokku odm. päärnai ââ'kk, vuä'bbkõskkvuõđ, jie'nnkiöll, kulttuurtuâggaž di ouddnemnallsee'm taarb da pei'vvpõõrt sââ'j. Ouddpeâmmlää'kk meä'rtââll tuâjilažkââ'dd škooultõõzz da meä'r kõskkvuõđâst päärnai meärra. Pei'vvpõõrt päärnajjooukin liâ tuâjast ouddpeâmm u'čtee'l, päärnaihoi'ddjeei da spesiaalu'čtee'l di joukkveä'kkteei da pei'vvpõõrttveä'kkteei. Ouddpeâmm riâžžât kooumâst pei'vvpõõrtâst: Â'vvle, Suâlciõ'ljest da Aanar ceerkâvsiidast.

Â'vvel pei'vvpõõrt lij nu't-aa 120-päikksaž pei'vvpõõrtt, kåâ'tt tâimm kuei'test jee'res tâimmpää'i'kest. Eetuntie pää'i'kest Â'vvle tâimm nu't-aa 50-päikksaž juâggas (Kullerot, Kanervat, Esikot da tâ'vvsää'mkiöllsaž joukk Nâsti). Koppelontie pää'i'kest Â'vvle tâimm nu't-aa 70-päikksaž vuârrjuâggas (Karpalot da Suopursut). Vuõss-škooulnii'kk tue'les- da jeä'kkespe'i'vvhåidd riâžžât Suopursut vuârrjooukâst.

Aanar pei'vvpõõrt lij nu't-aa 40- päikksaž pei'vvpõõrtt, ko'st liâ 2 joouk, lää'ddkîöllsaž joukk Tammukat da tâ'vvsää'mkiöllsaž joukk Urbi. Tammukat -jooukâst riâžžât taarbseen še jeä'kkes-, inn-, da neä'ttel-lopphâäid. Pei'vvpõõrtâst uu'det määuste'mes vuõssmätt'tõõzz Suâlciõ'lju vuu'd 6-ekksaid päärnaid.

Vuârrhåidd

Aanar kåâ'ddest vuârrhåäid riâžžât čuõvtemlu'vddkââ'dd priimm'mi vuâddjurddji meâldlânji. Vuârrhåäid riâžžât päärnže, kåâ'tt taarbaš tõn mie'rkõõski jeä'ltee'ji tuâjastjââttmõõž le'be mätt'tõõttmõõž diõtt. Kõskkäiggsaž vuârrhåäid äänat jee'rab.

Vuõssmätt'tõs

Aanar kåâ'dd čuõvtemtâimm reäš määuste'mes vuõssmätt'tõõzz 6-ekksaid päärnaid Â'vvel, Aanar da Če'vetjää'u'r škooulin di Suâlciõ'lju pei'vvpõõrtâst. Škooulin riâžžât vuõssmätt'tõõzz lää'dd, -aanar- da tâ'vvsää'mkiölin. Mätt'tõõzzâst jää'kketet vä'lddkââddla mätt'templaani vuâddaa'šši vuâddald tuejuum pääiklaž vuõssmätt'templaan. Vuõssmätt'tõs lij veeidasvuõđâld uu'ccmösân 700 čiâss ee'jjest (nu't 19č/ne). Vuõssmätt'tõõzzâst da ooccâmaai'jin teâđtet piirree'ji kââ'dd tââimâst. Kââ'dd škooul reä'sše jeä'kkespe'i'vvtâimmjummuz škooul mânja pukid vuõss-škooulnii'kkid.

Kiõllpie'sstâimmjummus

Ķiõllpie'ss lij vuâlla škooulâkksaid ķiõll uu'ccbôs joouk le'be alggmeer päärnaid miârktum ouddpeâmmmtâimmjummuž, ko'st täavtössân lij se'rdded vaarvuâlaž ķiõll päärnaid ķiõll-laaugmõõntõõllmõõžž ââ'nee'l. Ķiõllpie'sstâimmjummšin ķicclõõdât šoddeed päärna aktiivli'žzen ķiõl õõ'njen. Täavtössân lij, što päärnai ķiõllsilttôs õuddan jie'nnkiõl tää'ss'sižzen le'be nânnsen nu'bben ķiõllân da päärna â'stte tâimmjemnallsee'm kuei'tkiõllsažvuõđ škooulekka mõõ'neest. Öhttsažkåâ'dd tää'zzest vuei'vvmie'r lij vaarvuâla ķiõl se'rddjummuš puõlvvõõggâst nobba di tõn tuõrvvummuš, što sää'mpäärnain lij vuei'tlvažvuõtt juä'tkked ooudâs õhttvuõđ jiijjâs ķiõ'lle da kultuu're.

Aanar kåâ'ddest riâžžât nuõrttsää'mkiõllsa ķiõllpie'sstâimmjummuž Â'vvlest da Če'vetjääü'rest. Â'vvlest tâimm 8+2-päikksaž nuõrttsää'mkiõllpie'ss Pe'sser da Če'vetjääü'rest 4- päikksaž ķiõllpie'ssjoukk Kuuskõõzz. Aanrest liâ kue'htt aanarsää'mkiõllsa ķiõllpie'zz, 8-päikksaž Piervâl da 8-päikksaž Piäju. Â'vvlest tâimm 8-päikksaž aanarsää'mkiõllsaž ķiõllpie'ss Kuáti. Aanarsää'mkiõllsa ķiõll-laaugtâimmjummuž veekk ooudâs Anarâškielâ Servi rô, ko'st kå'dd vuässt kääzzkõõzzid. Aanar- da nuõrttsää'mkiõl klasstõõlât tuõðlânji vaarvuâlaid ķiõlid.

Ee'jjest 2012 riikksuâvtôs priimi juurdutu'mmstõõgg tâimmprograammâst sää'mkiõli jeäll'tummuž diõtt, koin staanât odm. sää'mkiõllsa ouddpeâmm da ķiõllpie'sstâimmjummuž di viiggât ooudâs sää'mkiõl mätt'tõõttmõõžž vee'zz jânnmest. Sää'm kulttuur- da ķiõllpie'zz jää'kkte tâimmjummšest ää'i'jeld aa'lji tiuddsa ķiõll-laaugmõõntõõllmõõžž.

Ouddpeâmm spesiaalu'čtee'l kääzzkõõzz

Aanar kåâ'ddest liâ kue'htt ouddpeâmm spesiaalu'čtee'l tâaim. Nu'bb spesiaalu'čtee'l lij Â'vvel pei'vvpõõrt päärnažjooukâst da nu'bb pukin Aanar kåâ'dd Ouddpeâmmjuâkksin. Ouddpeâmm spesiaalu'čtee'li va'stteamvuu'did ko'lle tuärjjõõzz taarbșeei päärnai spesi-alpedagogiik plaanummuš, čõõdtôs, ärvvtõõllmõš da ooudâsviikkõõš õhttsažtuâjast ouddpeâmmtuâjilažkoo'ddin.

Škooulnii'čki kääzzkõõzz

Čuõvtemptâimm reäss škooulin vuõss-škooulnii'čkid, 1.-2.-klassnii'čkid di spesi-aalškooulnii'čkid jaě'kkespei'vvtâimmjummuž škooul mânja. Jeä'kkespei'vvtâimmjummšest pe'rrjet čuõvtemlu'vddkåâ'dd tu'mmjem määnpââ'jjmääus.

Ouddpeâmmast riâžžât ij-lää'jjmeâldlaž škooulnii'čki jeä'kkes-, inn-da neä'ttel-lopphââid 1.-2.-klaass škooulnii'čkid, jõs puärraz tuâj le'be mätt'tõõttmõõžž diõtt taarbše vuârrhââid päärnenez. Lââ'ssen1.-klaass škooulnii'čkid riâžžât ouddpeâmm škooul-luõvâsvuõdi poodd.

Tuärjjõõzz taarbșeei 1.-2.-klaass škooulnii'čkid vuei'tet riâššâd ouddpeâmm tuärjj-eemkääzzkõõssân õhttsažtuâjast sosiaaltââimin. Sää'mkiõllsaž joukkiärpei'vvpõõrtin, pei'vvpõrtjooukin da ķiõllpie'zzin vuei'tet riâššâd sää'mkiõllsa škooulnii'čki jeä'kkespei'vvtâimmjummuž 1.-2.-klassnii'čkid, jõs jooukin liâ frijjpää'i'k.

Kõskkäiggsaž ouddpeâmm da dommhââid tuärjjõs

Aanar kå'dd reäss kåâddla ouddpeâmm lââ'ssen kõskkäiggsa hââid, koon lij vuei'tlvažvuõtt vuäžžad tâ'l, gu päärnažjooukin liâ võl pää'i'k frijjân. Kõskkäiggsaž ouddpeâmmast pe'rrjet čuõvtemlu'vddkåâ'dd mie'rreem pââdpei'vvmääus.

Kela mähss piârtjid dommhââid- da privatt hââid tuärjjõõzz vaajtõsmäinnan kåâddli'žže ouddpeâmmkääzzkõõzzid. Aanar mähss dommhââid tuärjjõõzz kå'ddlââ'zz čuõvtem-

lu'vddkåå'dd priimmâm vuâđđjurddji meâldlânji.

Jee'res pääärnažpiârrji kääzzkôözz

Aanar kåå'ddest lij õhttsažtuâjast jee'res tåimmjee'jin rajjum *Pääärnažpiârrji kääzzkôözz-teâđtôs*, kåå'tt käunnai odm. Aanar kåå'dd www.-seeidain.

Jeä'ltee'jivui'm tuejjeem õhttsažtuâj lââ'ssen tuâjjlažkå'dd pue'rr kôskknaž õhttsažtuâj jiijâs tuâjj-juâkksest le'be u'ccjooukâst lij o'nnstam ouddpeâmmâtâimmjummuž oudldõs. Tuâjjlažkå'dd reäšš dovo'lna ää'i'j õhttsaž tâimmjummuž plaanummša, ooudâsviikkmõ'šše da ärvvtõõllmõ'šše di teâðtummša.

Se'rddempõõ'jin päärna vaajteen ouddpeâmmjuâkkaz le'be altteen vuõssmätt'tõõzz le'be vuâðdmätt'tõõzz teâðse'rddmõõzz miârktõs lij vääžnai. Joouk vasttõsoouumaž väldd õhttvuõd päärna puõ'tti ouddpeâmmjuâkksa da veä'ltt õhttsažtuâjast jeä'ltee'jivui'm ri'jttjeei teâðaid päärna ouddnummuž da mätjummuž tuärjjõssân.

Ouddpeâmmplaan vuâðdaa'šši siiskõõzz liâ veiddsõsvuâla da rä'jje õhttnaž juä'tk'kem vuõssmätt'tõõzz da vuâðdmätt'tõõzz mätt'templaani vuâðdaa'ššid. Õhttsažtuâj tuej-eetvuõss- da vuâðdmätt'tõõzz u'ctee'livui'm teä'ddee'l vuõssmätt'tõõzzâst åârrai päärnaid da tuärjjõõzz taarbseei vuâlla škooulekksaid päärnaid. Õhttsažtuâj raajât vuõss-škooulnii'kki beä'lnn teä'ddee'l kiðdpâjja ouddâl päärnaid se'rddjummuž vuâðdškoou'le. Ouddpeâmm spesiaalu'ctee'l da juâkksi ouddoummu â'nne huõl õhttsažtuâj organ-isâsttmõõzzâst vuâðdmätt'tõõzz u'ctee'li da ouddpeâmm tuâjjlažkå'dd kôskâst jeä'rben tâ'l, gu kôöcõcmõõzzâst liâ tuärjjõõzz taarbseei päärnaid ää'šš.

Sää'mkiõl jie'nnkiõllâan mainsteei päärnaid miârktum ouddpiõmmu liâ vuõiggõttum tõk päärna, keäid lij meer-registerkõõskõ'sse miõrkkum jie'nnkiõllâan sää'mkiõll da keäid tõt lij uu'ccmõsân nu'bb dommkiõll. Gu päärnže ooccât sää'mkiõllsa ouddpeâmpääi'k, ouddpeâmmjâå'ðteei le'be piârpei'vvhâiddjâå'ðteei sagstâall jeä'ltee'jivui'm piârri kiõllvaalšummšin da tõi vuâðdaa'ššin. Sagstõõllmõõzzâst jeä'lteei vuäžža teâð sää'mkiõllsa ouddpeâmm miârktõõzzâst da kôskksain tâimmjemvuâðdjurddjin. Sää'mkiõllsaž ouddpeâmmmain lij vääžnai rool päärna sää'mkiõl da -kulttuur tue'rjumm'est. Sää'mkiõllsa ouddpeâmm täävtõõzzi tiuddummuš ouddlâst tuâjjlažkå'dd da jeä'ltee'ji čõnnõõttmõõzz kiõ'lle da kulttuu're di pue'r õhttsažtuâj.

Ķiõllpie'zzi beä'lnn lij vääžnai, što piârrjest lij vuõigg miõllkiddsažvuõtt da čõnnõõttmõš kiõl mätjummuša, što päärnže tuõrvât čââpp kiõllpää'ljes ouddpeâmmast vuâðdmätt'tõ'sse. Aanar kåâ'ddest sää'mpiârri liâ täujja kuei'tkiõllsa, kuä'ss dommkiõllâan liâ sää'm da lää'dd. Jeä'ltee'jid sme'llkââ'ttet vuei'tlvažvuõdi mie'lldd ââ'nned sää'mkiõl. Nää'i' ooudâs viiggât sää'mkiõllsa kiõllpirrõõzz, kåâ'tt še vuâðdad päärnaid positiivl toobdâlm sää'mkiõl âânnmõõzzâst.

Sää'mkiõllsa ouddpeâmm kôskksi'žzen täävtõssân lij, što päärna se'rddje sää'mkiõllsi'žze vuõss- da vuâðdmätt'tõ'sse. Õhttsažtuâj škooulin tuejeet jeä'rben se'rddempooddâst ouddpeâmmast vuõssmätt'tõ'sse.

Vä'liddkåâddla ouddpeâmmplaan ärvv-vuâð lââ'ssen Aanar kåâ'dd ouddpeâmmast teä'ddeet ärvv da staanvuõtt, ooumažvuõd ci'sttjummuš da luâð kâddmõš. Staanvuõtt ouddpeâmm ärvven miârkat huõl âânnmõõzz päärnaid psyyklaž, fyyslaž da sosiaal'laž staanvuõðâst. Staani ouddpeâmm raajsmââvv ouddpeâmmplaan vuâðdaa'šši meâldlânji šõddeemnallšee'm vuârrvaikktõõzzâst, koon täävtõssân lij ooudâs viikkâd päärna tää'ssteäddsaž šõddmõõzz, ouddnummuž da mätjummuž. Sme'llkõ'ttjest da staann'jest

ouddpeâmmפירוטÂast päärnaž šädd kulum da vä'lđđđvvum nu't mäkam son lij da päärnaž tuastt kičled, o'nnsted da kiöčclâ'stted keähneld kiâvvmôözz.

Tuâjjlažkå' dd kôskksaž čiõlgg tuâjj-juâkkmôš da õõutmeâldla tâimmjem-maall di pääraivui'm suõppum raaj da vuâkkôözz vie'kkte staanni ouddpeâmmpirôözz raajjmôözz. Staanvuõd lââ'zzat še põõssi da škooultum tuâjjlažkå' dd, kå' tt tuõđi peerast päärnain. Persteei da staani äimmkruugg di päärna vuei'nnlõõttmôš da kuvddlummuš stään päärna ci'stjeee tâimmjemvue'jj da vuei'tlva põõssi vuârrvaikktêmôškôskkvuõd päärnai da ouddpeâmmtuâjjlažkå' dd kôoskâst. Tuâjjlažkå' dd njue'bžželvuõtt keukklös muuttâsvue'jjin uu'ccad juätkkjeei sâjjsažvaajtõõllmôözz da tâ'kkad päärnaid tobddâz vää'röhäiddpaai'kid. Ouddpeâmmtuâjjlažkå' dd âann huõl päärnai da tuâjjlažkå' dd kôskksaž šiõgg da miõttlõözzâst vuârrvaikktõözzâst.

Ouddpeâmmast pää'rnnvuõtt vuei'net o'dinaknallše'mmen jie'llemppoddân. Šõddummuž tuâjjan lij öhttsažtuâjast jeä'ltee'jivui'm ââ'nned huõl päärna pue'rrjie'llmest da päärna pue'rmôözz teâuddjummest. Ooumažvuõd ci'stjummuš ouddpeâmmast lij juõ'kk'ka päärna, jeä'lteei da tuâjjla ci'stjummuž da õõutverddsâz ci'stjummuž. Ouddpeâmmast vie'kket da tuärjeet päärnaid, piârrjid da tuâjjtaaurõözzid da vuei'net jee'resnallšeemvuõtt ree'ggesvuõttâ. Tuâjjlažkå' dd u'vddem tuârjjõözz da maall veäkka päärnaž sii'skjââtt raajid da noormid, kooi veäkka son mätt'tai jiõčctue'llstõõllâd jijjâs jälstõõttmôözzâs da åârrad jiõčc nuu'bbi veä'kk'en.

Ouddpeâmmtuâjjlažkå' dd pue'r öhttsažtuâjj- da vuârrvaikktêmtääid di vuõigg mie'lđđ seu'rrjem ve'kk'e ooudâs päärnai öhttsažtuâjj- da vuârrvaikktêmtääidaid, päärna tâimmjummuž verddsâzjooukâst di jiõčctue'llstõõllâmtääidaid. Aanar ouddpeâmmast juõ'kk päärnast lij vuõiggâdvuõtt õlmmeed jijjâs, jurddjeez da ju'rddmôözzeez. Kå' dd ouddpeâmmâtâimmjummužest kuvddlet päärna da mätt'tõõđât õõutâst kuvddled järrsid.

Jijj'esnallše'mes luâtt lij samai pue'rr mättjempirrös Aanar kå' dd ouddpeâmm vuâđđummša. Aanar tâ'vv luâtt jee'res ee'jjpooddineez õudd päärnže vuei'tlvažvuõd luâđ määñghämmsi'žze jijjanvuõtsaž kiõčclâsttõõllmôözz. Kå' dd ouddpeâmmast päärnaid vuä'pstet luâđ kâddmô'žze di vasttõõzzli'žze âânnmô'žze tobdstõõđee'l â'lđđpirrõ'sse da ââ'nee'l huõl tõn čiistjiârgâst di äu'kk'ee'l tuâjjstõõllmôözzâst kâârvtummuš- da luâđmate-rialid.

Sää'mkiõllsa ouddpeâmm ärvv-vuâđđässan liâ sää'mkultuu're vuâđđõovi äärv. Sää'mkulttuur lij määñgnallšeem da määñghämmsaž, tõõzz vaikkte jälstempä'i'kk- da pirrös, mainstem kiõll di pääikla jie'llemvue'jj. Täk liâ sää'm ouddpeâmm tâimmjummuž plaanummuž vue'l'gäemsâ'j. Sää'mkulttuu're ko'lle ä'rbbvuõdla jie'llemvue'jj digu puäžžähäidd, kue'llseellmôš, mie'cstummuš, noorös da kiõtt-tuâjj. Kulttuur lij še sää'm luâttõhttvuõ'tte da öhtsallašvuõ'tte vuâđđõövvi jie'llemnää'il. Ärvv-vuâđđ vuâđđââvv kiõl lââ'ssen kääu'c ee'jjpoodd eeggažjârrõ'sse, tõõzz öhttnee'jid luâđ eettmôözzid di járrõözz jee'res poooddid öhttnee'jid ä'rbbvuõdlaid tuâjaid da hââmmaid. Ouddpeâmmast staanât päärna vuâmmshemoodd- da ärvvtõõllâmoodd, jiõčtââbd, monkaart di identitee'tt da ââ'net äärvast veiddsõsvuâla silttummuž, šiõttlõõvvâmvuõd, sosiaal'lažvuõd da määžnvuõd.

Sää'mpäärnai tiõrvâsvuõd da pue'rrjie'llem tuärjjad kuullmôš sää'möhttsažkâdda. Öhttsažkå' ddest ââ'net äärvast jeä'rbi mie'lđđ luâđast jaâttmôözz da luâđ lookkmôözz tääidaid, kiõtt-tuâjjtääidaid, ärbvvuõdlaz jie'llemvue'jjid öhttneei tiettummuž da tõid öhttneei tääidaid. Sää'mmla teâđ, täaid da äärv vää'l'vve vuei'vv-vue'kk'sâñja tââimi da tobddji mie'lđđ di njäälmlî'žzen ä'rben puõlvvõõggâst nobba. Sää'mm tiettummuš âânn se'st teâđ jie'llmest pi'rõgummest.

Aanar kåå' dd ouddpeâmm mättjemfi'ttjös vuâddââvv jurddja, što juõ'kk'kaž aarg vue'kk lij päärnže da vuõrâsooumze mättjemvue'kk. Päärna da vuõrâsoummu tu'tkkee, to'lkkee da smeä'tte õoutâst. Še vuõrâsoummu mättje päärnain da nuu'bbin vuârrvaikktõözzâst jee'res tuâjjlažkå' dd da jeä'ltee'jivui'm.

Mättjummuž šâdd ouddmiârkkân vuâddhâiddâmvue'jjin, sagstõõllmõõžzin, poorrâmpooddin da åuggan siõreen da åâreen. Vuõrâsouumaž lij šiõgg ouddmiârkkân pukin aarg vue'jjin, sâ'nnâtt tâimmjummuž da sagstââll aa'sšin. Päärna taarbše mättjummuž aalgâst ohjjummuž da vuä'pstummuž pukin mättjemvuu'din. Mättjummuž ouudeen päärnaž pâsst tâimmad vuõrâsoummu säännla tuärjjõözz veäkka da looppâst jiõcñânnji.

Ouddpeâmm tuâjjlažkå' dd vuä'ppast päärna mättjummuž tuejeem vuâmmšõõzzi da jee'resnallsee'm sagstõõllmõõžzi vuâdald. Ta'rksõõlee'l vuäžžat teâd päärna ouddnummuž pooddin da mõõk mättjemvuu'd liâ su'st vääžnai tõn poodd. Tuärjjös da vuä'pstummuš tuejeet täi vuâmmšõõzzi vuâdald da šoddi tääidaid tuärjeet aktiivlânji. Mättjemfi'ttjös tuejjad aarg jee'res vue'ji rä'tkkõõzzid, tõk vuä'pste päärna mättjummuž da ouddnummuž tue'rijummuž. Juõ'kk'kaž aarg vue'kk vuei'tet rä'tkkee nu't, što tõt lij päärna pue'rmõõzz meâldlaž. Pedagogooglain rä'tkkõõzzin sagstõõlât da tâimmjemvue'jjid viiggât ouudâs õhttsažtuâjast päärna jeältee'jivui'm da tuâjjlažkoo'ddin.

Aanar kåå' dd ouddpeâmmast tuärjeet päärna mättjummuž oulldõõzzid da viiggât ouudâs jie'llemäigga mättjummuž da škoou'l'jemnallsee'm tää'ssäärv teâuddjummuž. Päärnaid sme'llkâ' ttet kiõčlõddâd da tu'tkkeed di ta'rjeet jee'resnallsee'm vaajtõsmääinaid da vuei'tlvažvuõđid tuejeed mätt'tem-mõõntõõllmõõžžid da -vue'jjid. Sme'llkâ' ttee'l da tuärjee'l päärnaid vuâdâeet o'nnstummuž tobdlmid da ââ'net â'lnn mättjummuž rääm.

Päärnai siõrr lij kõskksaž mättjemvue'kk. Päärnai siõ'rre riâžžât juõ'kk peei'v dovo'l na ää'i' da sââ'j. O'nnstam siõrr õõlgat vuä'pstummuž da peâmmai aktiivla vuässõõtt-mmõõžž siõ'rre. Päärna ha'rjtâ'lle da mättje siõreen pirr åârrai vuei'nnmid aa'sšid da kiõčclâ'sttem aa'sšid. Siõr veäkka päärnâž mätt'tai teâdaid da tääidaid õõutsââ'jest nuu'bbi päärnaivui'm. Siõr täävtõssân liâ kreevažvuõđ ouudâsviikkmõš, odđ aa'sši kiõčlõddmõš da mättjummuž di vuârrvaikktemtääidai nâânummuš. Siõrin vuäžžat še tobdlmid õhttsai vuâkkõõzzii jää'kkummest da risttreeidai rä'tkkummest.

Aanar kåå' ddest ââ'net jee'resnallsee'm päärnai siõrid tuärjeei tââimid. Päärnai vuäžžam-nalla liâ määngpeâllsa da ää'i'jpodds sa siõrrâmkääu'n, päärnain liâ sââ'j da materiaal vuâdâeed siõrid da vaikkted siõr siiskõ'sse. Päärnaid sme'llkâ' ttet õhttsažsiõrid da õhttsaž siõrrâmvuâkkõõzzid tuejeet päärnaivui'm. Siõrrâmpirrõõzz vaajtâ'vve päärnai miõllkiddsažvuõđi da ää'i'jpodds ažvuõđi mie'lld. Siõrrâmvue'jjid riâžžât še u'ccjooukin.

Sää'mm mättjemfi'ttjös vuâddââvv obbvälldsi'žže fi'ttjummša oummust da suu pirrõõdi maai'limest. Mättjummuš teâuddai õõutâst tâimjee'l, vuõigg vue'jjin da odđ aa'sšid ci'stjee'l. Mättjummuš šâdd luândlânji jee'res puõlvõõõgi kõskksaž tâimjummužest da lij vue'stvuârrnallsaž. Sää'm mättjemfi'ttjõõzzâst teä' ddââvv vue'jj õõldâsvuõđ da vue'jest mättjummuš. Õhttsallaš mättjummužest lij kõskksaž õhtte kuullâmvuõđ tobddmõš. Mättjummuš fi'ttjet juätkjeee prosessân, ko'st õõutsââ'jest vuâdâeed teâd kiõdin åârrai aa'sšin. Sââ'j da pääi'k õhtne âlddsânji mättjummša, tõk årrne päärnaid kulttuur meâldlaid tobdlmid da tuejummužid.

Päärna mättje kulttuursaid aa'sšid vuässõõđee'l aktiivlânji piârrjest da sooggâst vääžn'jen õnnum tâimjummuša, digu puäžžhoiddu, kue'llšeel mõ'šše da kiõtt-tuâjaid.

Ouddpeâmmtuâjjlažkåå'dd tie'ttemvuõtt täin sää'mõhtsažkåå'dd šõddmõõžžin lij miârkteeinallšee'm, kåå'tt tuärjjad ää'i'po'dde suâppi siôrrâm- da mättjempirrõõzz raajjmõõžž. Nää'i' ouddpeâmmast vuei'tet ta'rjeed vuei'tlvažvuõđid kultuu're kuulli aa'šši mättjummša.

Pedagoogla tâimmjummuž vuu'd liâ šõddummuš, mätt'tõs da hâiddmõš. Pedagogiikkain miârktet plaaneemnallšee'm, teâđla da vuâđđõttum ouddpeâmmtâimmjummuž. Ouddpeâmm aargâst taarbset määñgpeällsa pedagoogla ää'sštobddmõõžž da teâđ päärna šõddmõõžžâst, ouddnummšest, mät-tjummšest da hâaidast. Puk aarg vue'jjin tuejjeem rä'tkkõõzz da vaalšummuž a'lõge lee'd pedagoog-lânji keâll'jeei.

Pei'vvþortjåå'đteei va'sttee pei'vvþoõrt pedagooglaž tâimmjummšest da ouddpeâmm u'čte'e'l va'sttee päärnajoouk tâimmjummuž pedagogiikkast. U'čte'e'l plaanee da rä'jje pedagogiikk õhtsažtuâjast tuâjjlažkoo'ddin. Piârpei'vvhâiddjåå'đteei vuä'ppast piâr-pei'vvhoi'ddjee'jid pedagogiikk plaanummšest da tiuddummšest. Määñgpeällsa pedagoogla tâimmjummuž da miõttlõõzzi mättjemtoobdlmi vuâđđummšest äu'kkeet juõ'kk'ka tuâjjlažkåå'dd tääidaid di raavâsvuõđid. Ouddpeâmm määñgämmatlažvuõtt lij viõkkvää'rr tâ'l, gu puki škooultõs, ämmatlaž silttummuš, vasttõõzz, tuâj da ämmatrol teâuddjâ'vve miârktõõzz meâldlaž vue'jjin. Šõddmõõžž da kue'ssreeis jee'res paai'kid di õhttsažtuâjj jee'res ouddpeâmmjuâkksivui'm lij pie'kk' määñgpeällsaž pedagooglaž tâimmjummuž.

Ouddpeâmm viiggât čõõđ šõddummuž, mätt'tõõzz da hâaid obbvuõttânu't, što tõt lij plaannallšee'm da täävtõõzla õhtsažtâimmjummuž da vuârrvaikktõõzz. Tâimmjummuž plaanummuž da čõõđ viikkmõõžž vue'lõggemsââ'jen liâ päärnajoouk da juõ'kk'ka päärnna individual'la taarb. Ta'rķstõõlee'l da dokumentâ'sttee'l päärna tâimmjummuž, siõr da jälstõõtmõõžž peâmmai mättje tobddâd päärna da päärnajoouk taarbid da tuõivvid. Jo-ouk tâimmjemvue'jjid viiggât ooudâs da tâimmjummuž muu'tet taarbseen.

Sää'mkiõllsa ouddpeâmm tâimmjummšest kõskksaž lij luâđ eeggažjarrõs, kue'ssreeis, u'ccjoukkpedagogiikk, tee'mm-mätt'tõs di kiõl välddmõõžž jiõccses tuärjjeei siõr, mainnâz da mainnsi jaâ'đtummuš. Sää'mkiõllsaž ouddpeâmmast lij âännmõõžžâst eeggažjarrõsse vuâđđõovi pedagooglaž tâimmjem-mall, kåå'tt vuâđđast sää'mmli'žže šõddeemjorddmõ'šše. Kõskksa pedagoogla tâimmjummuž täävtõõzz liâ päärna sää'm identitee'tt nânsmummuš da šõddmõš, jiijjâs kulttuur da preedni tobddmõš. Sää'm šõddummšest ââ'net jiânnai mainnsid. Lââ'ssen pedagogiikk veäkka tuärjeet päärna jiijjâs jorddmõõžž da pi'rõggummuž, vuâssadvuõđ da jiijjâs to'lkkummša vuä'psteei tâimmjummuž. Sää'm šõddummšest teâddââvv päärna ci'stjjei mainstemvue'kk. Sää'm teâđ, tääid da äärv vää'ltâ'vve vuei'vv-vue'kkšânja tâimmjummši da tobddi pääi'kk di njäälqli'žžen ä'rben puõlvvõõggâst nobba.

Jorddmõš da mättjummuš

Päärna mättjummuš di jorddmõõžž tääid šâ'dde vuârrvaikktõõzzâst nuu'bbi päärnai di

tuâjjlažkoo'ddin. Päärna ũiõl da mainstummuž ouddnummuž tue'rjummša ũi'ddjet vuâmmšõõzz, gu ũiõll lij jorddmõõžz neävvan. Siõrr lij jorddmõõžz da mättjummuž neävv da tõn miärktõõzz mättjummšest teä'ddeet. Siõr lââ'ssen jorddmõõžz da mättjummuž tääidaid viiggât ouudmäärkkân draama, musiikk, karttčeäppõõzz, spoort da liikkummuž da päärnai kõskknai sagstõõlmõõžzi pää'i'k. Čiõlgg pei'vvrytmm, kirrsâ'ttem äimmkruugg da u'ccjoukktâimmjummuž tuärjeei jorddmõõžz da mättjummuž tääidai harjjtõõlmõõžz.

Kulttuursaž silttummuš, vuârrvaikktôs da õõlmtôs

Ouddpeâmmmtâimmjummužest määngkulttuursažvuõđ puu'tet pie'kken aarg mainnsi, lokkõõzzi da mainnsi jáâ'đtummši veäkka. Tuâjjlažkâ' dd lij ouddmiärkkân vuõinnlõõttâd miõttlânji jee'res ouummuid da tobdstõõttâd sij ũiõ'lle da kulttuu're. Ouddpeâmmast riâžžât jee'resnallšee'm tee'mmpee'i'vid da neä'ttlid, kuä'ss tobdstõõđât jee'res kulttuuri vue'jjid, a'rõge, porrmõõžžid, siõrid di ä'rbbvuõttämmattid. Ouddpeâmmjuâkksi kõskksaž öhttsažtuâjj vuâddad vue'i'tlvažvuõđid harjjtõõllâd vuârrvaikktôs- da õõlmtõõttâmtääidaid jee'res vue'jjin da jee'resnallšem oummuivui'm.

Aanar kåâ'ddest lij nânnsen sää'mm kulttuurä'rbb, kåâ'tt âânn se'st kolmm jee'res sää'mkiõl di sää'mpiârri da â'lđdpirrõõzz kulttuursa äärvid, vue'jjid da ũiõčclâ'sttemmaai'lm. Sää'mm juurdçemvue'jjest ä'rbbvuõđlaž tiettummuš lij obbvuõtt, kåâ'tt lij čõnnsest ooumže da luõttu. Obbvälldla juurdçemvue'jj mie'ldd päärnaž lij nu't mättjeei gu u'čtee'l da mättjummuž šâdd pâi da juõ'kõ pää'i'kest. Sää'mkiõllsaž ouddpeâmm tuärjjad doom šõddummuž da valmštââll odđ puõlvvõõggid taimmad odđäiggsaž sää'möhttsažkâ' ddest. Kõskksi'žzen tuâjjan lij viikkâd teâđ saa'min meeran, kulttuurä'rbbvuõđâst da jie'llemnää'lest miõdlõsân vue'jjin nu't, što päärnaž ũiddan jiijjâs kulttuu'res di tâbdd sää'mmlažvuõđ da sää'mkiõllsažvuõđ luâđli'žzen.

Njäämla mainstemä'rbbvuõđ pää'i'k sää'm liâ se'rddam jõskk teâđ puõ'tti puõlvvõõggid. Sää'mkiõllsaž Ouddpeâmmjuâkksin ââ'net â'lnn sää'm mainstemä'rbbvuõđ mainstee'l päärnaid ouddmiärkkân luõttu, rää'ssvuõ'tte da jie'llišlaajid öhttneei mätt'tee'es mainnsid.

Sää'mmlažvuõ'tte kooll pi'rõgeemkulttuur, koon täävtõssân lij määngpeällsaž da veiddsõsvuâlaž silttummuš. Päärna vuâmmšem- da jiõčärvtõõllâmoodd vue'kkââ'ttet, što son pi'rõge'či odđ keukklõs vue'jjin. Nâânas jiõčtâbddd, čiõlgg monkartt da nâânas identitee'tt vie'kkte päärna taimmad jiijjâs oulldõõzzeez da tääideez mie'ldd di jiõccses luândlaž vue'jjin. Päärna šâ'dde pi'rõgeed jee'res tuâjain, jie'llemvue'jjid öhttneei tuâjain da pi'rõgeed luâđast õõutsââ'jest vuõrâsoummuivui'm. Suu roodd/sookk da öhttsažkâ' dd liâ mie'ldd vuä'pste'mmen päärna vue'jj tuâjai mie'ldd, što päärnaž mätt'tai äukkai jie'llem poodd taarbseei tääidaid da teâđaid.

Turistvvu'u'd šõddmõõžz mie'tt ouddpiõmmu liâ puättam še jee'res ũiõl da kulttuur vuâ'msteei päärna, kooi kulttuurtuâggaž vää'ldet lokku vuâđdummužest. Aanar kåâ' dd määng ũiõl da kulttuur liâ raavâsvuõtt da re'gsvuõtt.

Lijstes huõllâânnmõš da aarg tääid

Tuâjjlažkâ' ddest lij teâtt päärna ouddnummužest da sij huõmste päärna tõn poddsatääidaid da lää'đesvuõtppõ'jid. Mättjeen aarg uu'cces tääidaid päärna sme'llkââ'ttet mät-tjed mõõn-ne odđ lââ'zztee'l occnjai occnjai päärna jiõččnažvuõđ. Päärnaivui'm harjjtõõlât jee'resnallšee'm tääidaid, digu teâvõõttmõõžz, stuällõõttmõõžz da persoonlaž puu'ttesvuõđâst da tä'vvrin huõl âânnmõõžžast. Õõutâst tuâjjlažkoo'ddin päärna â'nne huõl ouddpeâmmmpirrõõzzâst da tõn čiistjârgâst.

Päärnaivui'm mätt'tõõdât liikkeed staanâld â'liddpirrõõzzâst da ta'rకstõõllâd jee'res ee'jjpooddi öhhtneei aa'ssid. Päärnaivui'm sagstõõlât staanvuõdâst da mätt'tõõdât jee'resnallšee'm täaidaid, koid taarbset â'liddpirrõõzzâst da luâðast. Päärnaivui'm vää'ldet lokku luâðast jáâ'deen šõnjjeällmõõž da ki'ddjet vuâmmšõõzz, ta'rకstõõlât da sagstõõlât pirrõõzz jeällmõõzzâst (odm. rââ'zžes jiõn, kõõlmâs, äävtoll, ca'jjummuš).

Tuâjjlažkââ' dd âlgg vä'ldded lokku plaanummšest päärnai pedagoogla da juõ'kkpeivvsä vuâððtaarb. Pue'rrjie'llem tuärjjad čiõlgg pei'vvrytmm, ko'st kuâsttai pââimõssân liikkeem, stuâllõõttmõõž da vuânjmõõž miârkts. Päärnaivui'm smiõttât tiõrvâsvuõd da pue'rrjie'llem ooudâsviikki da häittai tuejee'jid. Staanni da priimmi šôddâmäimmkruugg raajjmõš di keeu'summuž cõggmõš liâ ouddpeâmmtuâjjlažkââ' dd tuâj.

Pääraaid vuä'pstet tobddji õõlmtõõzzâst da jiõčtue'llstõõllmõõzzâst. Tuärjee'l päärna jiõčtue'llstõõllâmtääidaid nââneet päärna ooddid tâimmad jooukâst, tobddâd da kiõtt'tõõlât jiijjâs tobddjid di juä'tk'ed ooudâs miõttlõs miõl. Pääraaid vuä'pstet ci'stjed da suõjuled jiijjâs da nuu'bb vaard di sme'llkââ'ttet raukkâd taarbseen vie'kk. Täk tääid lââ'zzte päärna pue'rrjie'llem di vie'kkte pi'rõõeed jie'llem jee'res vue'jin.

Mäǟnglookkâmsilttõs di teâtt- da saaggtemteknolooglaž silttummuš

Mäǟnglookkâmsilttõs õuddan siõr, õõmsummuž da tu'tk'ummuž veäkka vuârrvaikktõõzzâst nuu'bbivui'm. Päärnai kõõčmõõžid va'stteam da tõi öhhtsaž tu'mmjummuš veeidee päärna jorddmõõž. Pirrõõzz da tõn eettmõõžzi öhhtsaž õõmsummuš, vuâmmsummuš da tu'tk'ummuž tuärjee päärnai mäǟnglookkâmsilttõõzz šôddmõõž. Lij vääžnai, što päärnai aalgtõõzzid da kõõčmõõžid va'stteam ij-ga päärnaž kuõðdu öhhtt suu smiõtmi aa'sšivui'm.

Mäǟnglookkâmsilttõõzz mätt'tõõdât juõ'kk pee'i'v vuârrvaikktõõzzâst nuu'bbi päärnaivui'm da jeä'lteejivui'm. Teâtt- da saaggtemteknolooglaž (TVT) silttummuš lij pie'kk mäǟnglookkâmsilttõõzz. Ouddpeâmmast tobdstõõdât jee'resnallšem teâtt- da saaggtemteknolooglaid aparaattid da tõi ââ'nnemvuei'tlvažvuõd did di staann'ja da västtõõzzli'žze media âânnmõ'šše. Päärnaivui'm teâtt-tekniiikk veäkka ouddmiârkkân ooccât teâd, dokumentââ'stet siõr da mättjummuž di siõrât jee'resnallšee'm mätjemiõrid. Teâtt-tekniiikk vuei'tlavast še öhhtvuõd âânnmõõž jee'res juâkksi kõõsk.

Sää'm kultuurâst luâð lookkmõõž silttõs lij vääžnai sââ'jest. Ouddpeâmmast päärnaž mätt'tai vuâmmshed luâð mäǟnghämmsažvuõd da tõn elemee'ntid jee'res aaici veäkka. Sää'mkiõlâst liâ jiânnai luâð mäǟgnallšemvuõdâst da šõõjâst mainsteei fi'ttõõzz. Tuâjjlažkââ' dd veekk õoudâs mainstee'l da kõõjjee'l päärnai oodd vuâmmshed luâð da seämmapoodd luâðast jáâttmõõž tääid õuddne.

Vuâssõõttmõš da vaikktummuš

Päärna vuâssadvuõd õõu'deem lij teâdlâž, plaannallšee'm da ärvvtõõllâmnalla âârrai juätkjeee prosess. Ouddpeâmm öhhtsain vue'jin ainsmââ'ttet, što vuâssadvuõtt teâuddai pukin tâimmjem-maallin da lij vuei'tlvaž juõ'kk päärnze, soorčkani päärna ââ'jjest da õuddnemtää'zzest. Vuâssadvuõd staanât ouddmiârkkân ooudâs viiggee'l mättjempirrõõzz päärnažvue'lježvuõd, sme'llkââ'ttee'l pääraaid kaunnâd mättjummuž räämm, harjjtõõlee'l öhhtsažtuâjj- da vuârrvaikktõstääidaid di till'lõõvee'l päärnai miõlki'ddjem öhhtsažkââddlaaid aa'ssid.

Aanarkââ'ddest ouddpeâmm tâimmjemkulttuur vuâðdan liâ öhhtsaž äärv da suâppmõõž

di päärna pue'rmõõzz meāldlaž tāimmjummuž. Tāimmjemkultuur tāimmjemvuõđ ärvvtõõlât ki'ddjee'l vuāmmšõõzz päärna pue'rmõõzz teāuddjummuž kee'jjmie'ldd ouddpeāmmpee'i'v ää'i'j. Tāimmjummuž šādd lee'd pedagooglânji vuâddõttum da liinjâst tāimmjummuž vuä'psteei laa'ji da ä'skii'rjivui'm.

Pedagoogla jää'đtummuž täävtõssân lij päärnai šiõgg šõddmõõžž, ouddnummuž da mätjummuž ouddlõõzzi tuejjummuš. Juätkjeee pedagoogla sagstõõllmõõžž ooudâsjuaü'tkkummuš di määngtääss'sa vuässadvuõđ lââ'zztummuš liâ tarbbsõs pie'kk pedagoogla jää'đtummuž. Öhttsânji vuâdduum joukkvasui da jouksuåppmõõžži ärvvtõõllmõõžž veäkka tuejeet kuâsttjemnalla tāimmjemvue'jjid da -kulttuur.

Pue'rr pedagogiikka ouddpeāmmast âann se'st vasstõõzz šiõgg šõddâmäimmkruuggâst, koon vuâddan lij toi'mmjeee joukk. Pue'rr tuâjjäimmkruugg veekk ouddâs tuâjjlažkâ'dd tuâjjodd, õuddnemhaa'leemuõđ di tuâjast maaššâmuõđ. Miõttlõs šõddâmäimmkruugg lââ'zzat päärna vuässõõttâmhaal joukktâimmjummša vuõrâsouummui âareen pääraaid ouddmiârkkân. Miõttlõs tāimmjemkultuur da tõ'st raajsmõõvi sosiaal'la kõskkvuõđ tuärjje päärna vuässadvuõđ, mättjummuž da pue'rjje'llem. Ouddpeâmmtuâjjlažkâ'dd lij päärnze ouddmiârkkân miõttlõsse da priimmja jälstõõttmõ'şše.

Jeä'ltee'ji da ouddpeâmmtuâjjlažkâ'dd öhttsaž cõnnõõttmõš šõddeemtuõju lij pue'rmõs vuei'tlvaž vuâdd päärna tää'ssteäddsa ouddnummuž da mättjummuž tue'rjummša. Tāimmjummuž plaanummšest, tuejummšest da ärvvtõõllmõõžžast kuulât jeä'ltee'ji tuõivvjid päärna da tāimmjemvue'jjid kuõskki aa'šsin.

Ouddpeâmmast miõttlõs da ääv vuârrvaikktõs päärnaivui'm da päärnai kõõskâst lââ'zzat päärna na'ddjõõzz tāimmad jee'resnallšem vue'jjin di nâânad päärna miõttlõõzz fi'tjõõzz jijstes. Päärnai raavâsvuõđ tobddmõš da tue'rjummuž ve'kkõ õoudâs miõttlõõzz da nuu'bbit ci'stjeee vuârrvaikktõõzz raajsmõõvvvmõõžž ouddpeâmmjooukâst. Miõttlõs da ääv šõddeemäimmkruugg vuei'tlvâ'stte še â'kkões aa'šsi kiõtt'tõõllmõõžž staann'jest pirtõõzzâst. Päärnaivui'm sagstõõlât nuu'bbit lokku välddmõõžž da õoutâst åârrmõõžž vääžnaivuõđâst. Keeu'seemvue'jjid cõõggât âare'e'l lu'nñ, kuvddlee'l pääraaid da ta'rksõõlee'l päärnai tāimmjummuž. Aanar kåâ'dd ouddpeâmmast viiggât cõõđ keeu'summuž cõggmõõžž tāimmjem-maall, ko'st risttreeidaid rä'tkõet õoutâst da keeu'seemvue'jjid kässjõõđât tâ'lles.

Aanar kåâ'dd ree'ggesvuõttâni lij kulttuurlânji määngnallšem ouddpeâmm. Šõddmõõžž, ouddnummuž da mättjummuž tue'rjummuž ouddpeâmmast lij vuei'tlvaž, gu ouddpeâmmtuâjjlažkâ'dd fi'ttai jee'res kulttuuri šõddeemnallšee'm jii'jjesnallšee'm åâ'blkid, äärvid da jälstõõttâm-maallid. Kåâ'dd ouddpeâmmast kiõlid, jee'resnallšee'm kulttuurtuâggaid di åskldõõggid ci'stjet da juõ'kk päärna ci'stjed tää'ssärvvsânji. Ouddpeâmmast ta'rjeet pukid pääraaid vuei'tlvažvuõtt tobdstõõttâd sää'mkulttuu're.

Sää'mkiõllsaž ouddpeâmmast lij vääžnai rool sää'mkiõl da kulttuur seeiltummšest da se'rddmõõžžâst puõ'tti puõlvvõõggid. Sä'mmlaid ä'rbbvuõđla jie'llemvue'jj da luâttõhttvuõtt liâ vääžnai jiõggisa da fyysla pue'rjje'llem peä'lest. Sää'mkiõl liâ vaarvuâla uu'ccbõs joouk kiõl da tõi nââneem vääras taarbset jiijâsnallšee'm sa'tssjummuž da äärv ouddmõõžž di määngpeällsa öhttsažtuâj. Tuâjjlažkâ'dd dest õõlgtet kiõlltääid lââ'ssen kulttuurtie'ttemvuõđ da reflektiivla tuâjjood. Tuâjjlažkâ'dd lij vääžnai tobddâd jiijâs nâânasvuõđâs da õõudeemtarbbses kiõl da kulttuur si'rddjen. Tuâjast taarbset nânnaz silttummuž päärna määngkiõllsažvuõđ ouddnummšest da tõn tue'rjummšest.

Määngpeällsai kiõlââ'nnemvuei'tlvažvuõđi veäkka päärnaj vuäžž teâđ da toobdâlm jiijâs kiõlâst, kulttuurä'rbest da historia pirr da vuäinn tõn ärvvsi'žžen. Miõttlõs, staani äimmkruugg di ouddpeâmmai da päärna kõskksaž na'ddjõs da tää'ssärvv sme'llkâ'tte

päärna aktiivla čiõlāānnmō'šše. Päärna čiõl mättjummuž beä'lnn lij vääžnai, što piâr, roodd/sokk da õhttsažkå'dd šiõhttlâ'tte čiõl mättjummša miõttlânji da tuärjee päärna mättjummuž aktiivlânji. Tuâjjlažkå'dd šadd teâdlânji či'ddjed vuâmmšõözz jiijjâs čiõlāānnmō'šše, što tõt lij vuei'tlva määngpeällsaž. Sää'mkiõl ââ'nnemvue'jji määngpeällsen tuejjeem diõtt päärna vuei'tet jue'kked u'ccjououkid ouddmiârkkân ââ'jj mie'ldd. Še päärna, keäin sää'mkiõll ij leäkku čuu't nâânas, vuei'tet u'ccjouukktâimmjumm'est jue'kked jee'res jooukid sää'mkiõl âânnmõöžž raaveem diõtt. U'ccjouokin lij jeänab äi'gg kiõtt'tõõllâd päärna jiijjâs čiõcčlâsttmõöžžid, tobdlmid, tobddjid da mainnsid. Čiõl mätt'tõõtti päärnaivui'm tobddji õu'dde põhttmõöžžâst ââ'net veä'kkken snimldõõggid, kaartid, liikkeem, jiõn, tree'stjid da säärnat koozz fi'ttõõz ko'lle. Puk sagstõõllâmvue'jj äu'kkeet aktiivlânji sme'llkâ'ttee'l päärna sää'mkiõl mainstummša. Vuõrâsoouumaž vuä'ppast aktiivlânji päärnai siõrrâmvue'jjid nâânee'l seämma poodd päärnai sää'mkiõl âânnmõöžž. Čiõl mättjummuž veekk ooudâs tõt, što tuâjjlažkå'dd säännâtt čõõđ ääi'j siõrid da täimmjummuž.

Aanar kåå' dd jii'jjesnallše'mes luått da ee'jj járrösjååttmõš ta'rjee o'dinaknallšeem raamid mätjummša. Luått ta'rjad päärnaid vââ'ljest tobdlmid, materiaalid da määngpeällsaid vuei'tlvažvuôđid siõ'rre da tu'tkkummša. Luått da â'lddpirrõõzz äu'kkeit aktiivlânji liikkeem/sportt- da luåttjeä'lstõõzzi da mätjempä'i'kken. Luâđast liikkeen päärnaid sme'llkâå'ttet tu'tkkeeđ, õõmtõõssâd, vuâmmshed da ci'stjed luâđ. Luått ijstes o'đdest jää'rjast ee'jjpoooddi vaajtõõzzivui'm mätjempirrõõzz, kåå' tt sme'llkâått päärnaid tu'tkkeeđ odm. ee'jjpoooddi vaikkõõzzid jie'll'jid da raa'zzid.

Ouddpeâmmjuâkksi sii'sk- da åugganåårramsõõ'ji mätjempirrõõzzid muu'tet päärnažjo- ouk mie'ldd vää'ldee'l lokku päärnai miõl kie'ssem tuejjummuž di individuaal'la täaid da taarb. Äimmkruugg mie'ldd miõttlõs, mätjummša sme'llkõ'tti ouddpeâmmmpirrõs cåunn jiijâs beä'lnn miõl kie'ssem da kiõčlõddâmnhaal di lojjat päärnaid siõrrmõ'šše, tu'tkkummša, liikkummša da jiijâs õõlmto'sse. Aanar kåå' dd kulttuursaž määngnallšemuõtt kuâsttai še mätjempirrõõzzi plaanummušest.

Päärnai jurddji, siõri da sij tuejjeem tuâjai lââ'ssen mätjempirrõõzzin kuâsttai päärnai kulttuurituâggaž, digu muõrâst da tääu'test tuejjuum siõrrâmkää'u'n da neävv di puä33- da kue'lltallu õhtneei ää'šš.

Ouddpeâmm mätjempirrõõzzi plaanummuž vue'lğemsââ'jen liâ päärna da joouk taarb. Plaanummušest vää'ldet lokku staani, tiõrvvsallaš da ooudâsviikki mätjempirrõs, kåå' tt ta'rjad päärnažci'stjeee, tuejjummuž tuärjjee di miõlkie'ssi sââ'j tâimmjummša. Mätjempirrõs ta'rjad päärnaid vuei'tlvažvuôđid määngpeällsi'žže da mätjummuž tuärjjee tuejjummuž di räauhsa åårrmõ'šše. Ouddpeâmmtuâjjilažkå' dd väldd lokku juõ'kk päärna vuei'tlvažvuôđ vuässõõttâd tâimmjummša da vuârrvaikktõ'sse äu'kkee'l njue'bžžlânji jee'res-šõõra jooukid da tuejjee'l u'ccjoukktâimmjummuž. Ouddpeâmm tuâjjilažkå' dd ärvvtââll da veekk ooudâs mätjempirrõõzz aargâst vuõžžum tobdlmi di vuâmmšõõzz mi'e' tt äu'kkee'l spesiaalsilttummuž. Päärnaid vää'ldet mie'ldd mätjempirrõõzzi plaanummuša da raajjmõ'šše odm. suâvee'l õõutâst päärnaiivui'm vuâkkõõzzin da tâimmjemvue'jjin.

Mätjempirrõõzz o'đdest jää'rjstummuž lij pie'kk päärna ouddnummuž da mätjummuž tuärjjõõzz. Tuärjjõõzz taarb vuâmmšemodd da tuärjjõõzz õuddmõš vuâđđâ'vee ouddpeâmmtuâjjilažkå' dd silttummuž da tiõttu päärna ouddnummušest da mätjummuž. Muuttee'l mätjempirrõõzzid da âannmõõžžâst åârrai tâimmjemvue'jjid lââ'zztet päärna tâimmjummuž da mätjummuž vuei'tlvažvuôđid. Ouddpeâmmtuâjjilažkå' dd äu'kkad ouddpeâmm spesiaalu'čtee'l ää'stobddmõõžž tu'mmjeen tâimmjemvue'jji da mätjempirrõõzzi suâvlažvuôđ päärnze di smiõtteen suâppi pedagooglaid rä'tkkõõzzid päärna ouddnummuž da mätjummuž tuärjjõssân.

Sää'mkiõllsaž ouddpeämmast tåimmjempirrōs fi'ttjet vaiddsânji da tõt lij čõnnsest sââ'jjfi'ttjõ'sse. Sää'mm fi'ttjõs sââ'jest lij veeidas da fyysla seei'nid to'lkkee. Tõõzz ko'lle nu't luâðpirrōs, rajjum pirrōs gu sosiaal'laž da kulttuursaž pirrōs. Luõttu da sää'm jie'llemvue'jjid õhttnnee elemee'nt a'lõgge kuâstted ouddpeämmjuâkkaz siiskjâttnõõzzâst, sõõ'ji jä'rjstõõlmõõzzin da šeelljast. Päärnaid riâžžât vuei'tlvažvuõđid siõ'ree jee'resnallšmin kulttuur tuärjjeei pirrõõzzin. Kulttuur, ä'rbbvuõđi da jie'llemvue'jji lââ'ssen mättjempirrõõzz liâ miârktee kiõl mättjummša. Vuei'tet mainsted pirrõõzz jiijjâs kiõllkue'stlmest. Materiaal'la da sosiaal'la pirrõõzz raajjmõš kiõl seeiltem da mättjummuž loñjtee'jen kiõllkue'stlmen lij vääžnai mättjempirrõõzz mall. Ouddmiârk sää'm ouddpeämm pirrõõzzi o'ddest jä'rjstem pirr liâ odm. sää'm ouddpeämm aarg vue'jji vuäppõõzzâst (Sää'mte'gõ 2013).

Jeä'ltee'jivui'm tuejeem õhttsažtuâjj

Jeä'ltee'jivui'm tuejeem õhttsažtuâjj älgg piârri oo33een päärnže ouddpeämmpää'ič. Ä'ssnekvüä'pstummšest ainsmââ'ttet päärnže mie'rrmeâldlaž ouddpeämmpää'ič da suâvât ouddpeämm čõõđ viikkmõõzzâst õhttsažtuâjast jeä'ltee'jivui'm. Jeä'lteei tobdstâ'tte õõutâst päärnain ouddpeämmpääkka da -tuâjlažkâdda. Altteemagstõõlmõõzzâst jeä'lteei mainste päärna vue'jin da ooddâst da persoon'nallšemuõđ joõčvuõđin. Täk teâđ hiâlpote ouddpeämm alttummuž da čõõđ viikkmõõž. Seämma poodd suâvât õõutâst jeä'ltee'jin päärna ouddpeämm alttummša õhttnnee vue'jin.

Nu't-aa kuei't määnpââ'j kee'jjest ouddpeämm alttummšest tuejeet päärna ouddpeämmpalaan õhttsažtuâjast jeä'ltee'jivui'm. Ouddpeämmpalaan pee'i vtet uu'ccmõsân piirree'jji. Jeä'ltee'jivui'm tuejeem õhttsažtuâj jee'res tåimmjem-maall liâ juõ'kkpeivvsä sagstõõlmõõž päärnai pue'ttem-da vižžâmvue'jjest di taarbseen te'lfoonin, õhttsa puärsijeä'kkääi da teâđtempoodd, jee'resnallšem juuhl, reeis, pääkkte'mes tuâj dno. Ouddpeämm se'rddmin, päärna vaajteen ouddpeämmjuâkkaz le'be altteen vuõssmätt'tõõzz, joouk vasstõsooumaž väldd õhttvuõđ päärna puõ'tti ouddpeämmjuâksa da õudd ri'jttjeei teâđaid päärna ouddnummuž da mättjem tuärjyössân.

Määngvaaldšem õhttsažtuâjj

Määngvaaldšem õhttsažtuâj täävtõssân lij tuärjjeed päärna da piârri vuei'tlva ää'i'jeld ää'ljee'l, gu tuärjyöözz tarbb puätt õlmmisa. Õhttsažtuâjtuâjila Aanar kââ'ddest liâ päärnaivuäpstök, sosiaaltâimm, škooulkuraattor, särnnamterapeut, psykolog, fysioterapeut di tåimmjemterapeut. Škooulkuraattor tuâjj kââ'dd ouddpeämmast lij tuärjjeed da vie'kkted jeä'rben vuõssmätt'tõ'sse sii'rdi päärnaid.

Ouddpeämmast tuejeet õhttsažtuâj še määng jee'res tuâjlaivui'm. Ke'rjjpõrtt-tåâimil tuejeem mie'rrkõskksi'žze õhttsažtuõju ko'lle odm. lää'dd- da sää'mkiõllsa määinâscïâss, ke'rjjaaut kue'ssreeis di čuäjtõõzz da šõddmõõž žke'rjjpõortâst. Liikkeemtââimin tuejeet õhttsažtuâj odm. paai'ki da liikkeemneävvai âannmõõzzâst da liikkeemtââimm reäss juõ'kk neä'ttel ââ'nnem liikkeempoodd piârpei'vvhâaid päärnaid Ä'vvel sporttpõortâst. Kulttuurtââimm reäss päärnai jie'llikaartid da kulttuuršõddmõõzzid digu päärnaikonsee'rtid da tea'tterčuäjtõõzzid õhttsažtuâjast ouddpeämmmain. Õhttsažtuâjast meerlažškooulin ouddpeämmast åârrai päärnaid vuei'tet riâššâd musiikkisoorkooul (muskar). Aanar sie'brrkâ'dd reäss päärnaid ääv kruuggtâimmjummuž. Še jee'res åâskvai õhttsažkoo'ddivui'm vuei'tet tuejeed õhttsažtuâj.

Ouddpeämmjuâggas teâđat õõudkiõ'tte jeä'ltee'jid juuhlin di jee'resnallšee'm pooddin di tõi siiskõõzzâst. Sie'brrkoo'ddi pooddin, kook â'nne se'st åskldõ'kk'e vi'jttjeei elemee'ntid, teâđtet še õõudkiõ'tte. Taarbseen jeä'ltee'jivui'm suâvât päärna kuôskki individuaal'laž

riâšsmõõžzin, jõs jeä'lteei ij haa'led päärna vuässõõttâm kõõčmõõžžâst åârrai po'dde.

Sää'mkiõllsaž ouddpeâmmast staanât sää'mpäärnai identitee'tt åâ'nee'l aktiivlaž õhttvuõđ sää'mõhtsažkâdda. Tän viiggât čõõđ vuässõõđee'l vuei'tlvažvuõđi mie'ldd jee'resnallsee'm sää'mkiõllsaid šõddmõõžžid da pä'ilkee'l resurssouummuid. Sää'mkiõllsaž ouddpeâmmast ci'sttjet sää'm vaiddâz piârfl'ttjõõzz di roodd/soogg vääžnä-ivuõđ riâšsee'l jee'resnallsee'm vuei'nnlõõttmõõžžid ouddmiârkkân ää'jjin da ääkkin le'be risttjie'nmin da risttee'jjin. Puõlvvõõggi kõskksaž kõskknažvuõtt teâuddai še kue'ssjee'l sää'mkiõllsai puä'rrsab oummui å'rnn odm. kääzzkâ'sttempõõrtâst. Sää'mkiõllsaž ouddpeâmmast kiõtt'tõõlât mie'rrkõõski roo'dde/so'čke õhttneei sannõõzz. Sää'm kulttu-urâst õhttsažkâå'ddest lij šurr rool identitee'tt raja smõõv vmõõžžâst da ooudâsviik-kmõõžžâst. Vuäžžamnalla åârrai sää'mkiõllsaž kääzzkõõzzid, ouddmiârkkân vuäpstõk-da tu'ilkeeemkääzzkõõzz, åâ'net vuei'tlvažvuõđi mie'ldd.

Aanar kåå'ddest ouddpeâmm pedagoogla tåimmjummuž plaanummuž vue'lğëemsââ'jen liâ vä'lddkåâddlaž ouddpeâmmplaan ärvv-vuâđ lââ'ssen kåå'dd vuä'psteei äärv di mät-tjemfi'ttjös. Aanar kåå'dd ouddpeâmm äärv liâ staanvuõtt, ooumažvuõđ ci'stjummuš da-luâđ kåddmõš.

Ouddpeâmmast siõrr lij kôskksummuz päärna mättjemuve'kk. Tõn veäkka päärnaž õuddan da mätt'tai teâđaid da tääidaid õõutâst nuu'bbi päärnaiivui'm. Ouddpeâmmast päärna mättje ki'ddjee'l vuâmmšõözz, ta'rktõõlee'l, seu'rrjee'l, tu'tkkee'l, to'lkkee'l da tu'mmjee'l. Aanar kåå'dd mättjemfi'ttjös vuâđdââvv jurddja, što puk päärna da vuõrâsoummu mättje õõutsââ'jest tåimmjeen.

Pedagoogla tåimmjummuž plaanummuž vuâđdââvv päärna miõl kie'ssem tuejummšid da hââmmaid da taarbid. Päärna miõl kie'ssem da taarbi teâđstummuš vuâlgg ouddpeâmm altteemsagstõõllmõõžâst, ko'st jeä'lteei veä'lte päärna mättjummuž da pue'rrjie'llem peä'lest vääžnai teâđaid ouddpeâmm tuâjjlažkâdda. Päärna kuvddlee'l da sagstõõlee'l õõutsââ'jest päärnain vuei'tlvââ'stet suu vuässõõttmõõžâs plaanummuš. Ouddpeâmmast päärnai vuâmmšemodd lij vääžnai mõõntõõllmõš päärna miõl kie'ssem tuejummši da taarbi to'lkummša. Aargâst šöddi ärvvtõõllmõš lij päärnai vuâmmšõözz ki'ddjem pee'i'v jee'res vue'jjin da vuâmmšõözzzi rekisterâsttmõõž pââjas. Tuärjjõõzz taarbseei päärnai pie'kkest pedagoogla tåimmjummuž plaanummuž da ärvvtõõllmõõž vuä'pste lââ'ssen jee'res ämmat-tuâjjlai tuejjeem ceâlkalm da õõutâst tuejjuum plaan.

Ouddpeâmmji teâtt mättjummuž jee'res vuu'din rääjj vuâđ tåimmjummuž plaanummuš. Aanar lij määñgkulttuursaž da o'dinaknallsee'm luâđ pirrâ'ttem kåå'dd, koon ouddpeâmmast teä'ddeet jeä'rben kiöli ree'gges maai'lm, pirrõs- da luâttõõddummuž di liikkeem miârktõõzz päärna mättjummuž da pue'rrjie'llem peä'lest. Pedagoogla plaanummuž da čõõđ viikkmõõž miârktõssân lij tuärjjeed päärnai veiddsõsvuâla silttummuž da Aanar kåå'ddest jeä'rben nââneed päärnai kulttuursa silttummuž, vuârr-vaiktõõzz da õõlmtõõzz di jijstes huõl ââ'nnem tääidaid.

Ouddpeâmmast pedagoogla tåimmjummuž ärvvtõõllmõš vuâlgg tuâjjlažkââ'dd jijjâs tåimmjummuž di päärna ouddnummuž seu'rrjummšest da ärvvtõõllmõõžâst. Ääv da miõttlõs äimmkruugg vuei'tlvast nu't tuâjjlažkââ'dd gu päärnajjoouk verddsäärvtõõllmõõž. Verddsäärvtõõllmõš kåå'dd ouddpeâmmast lij tuâjjlai kôskknaž ta'rktõõllmõõž da maacctõõzz ouddmõõž di päärnai nuu'bbee u'vddem maacctõõzz. Ouddpeâmmast ärvvtõõllmõš lij juätkjeei aargâst šöddi tuâjj. Päärnai vuõttsaž- da joukkvasu:st täävtõõzz piijât pedagoogli'žže tåimmjummša, koozz ärvvtõõllmõš till'lââvv. Ouddpeâmmmai jijjâs tuâj ärvvtõõllmõš vuâđdââvv lââ'ssen su'nne meä'rtõllum vuâđdtuõjju da ouddpeâmm õhttsaid äärvid di õhttsaid suâpp-mõõžid. Pedagoogla seu'rrjummüž da ärvvtõõllmõõž lij še päärnain da puärrsin vuõžžum maacctõs tåimmjummšest, kåå'tt vää'ldet lokku tåimmjummuž plaanummužest. Ouddooumaž ärvvtââll pedagoogla tåimmjummuž obbvuõđ teâuddjummuž õõutâst tuâjjlažkoo'ddin.

Sää'mkiõllsaž ouddpeâmmast pedagoogla tåimmjummuž vuâđđ vuâđdââvv sää'm ärvv-vuõđdu da mättjemfi'ttjõ'sse. Täävtõssân lij puârastpi'rÿgeei päärnai, keä'st lij čiõlgg õhttuõtt jijjâs kulttuursaid preednid. Sää'm maai'lmkiõčmõõžâst veiddsõsvuâlaž silttummuž da määñgnallsee'm jie'llemtääidai vaaldsee'm ââ'net ärvvsi'žzen. Sää'mkiõllsaž ouddpeâmmast kuâstje päärnai aarg toobdâlm da ouddpeâmm argg, ko'st kôskksaž pedagooglaž mõõntõõllmõš lij siõr da tobdlmi da kiõčclâsttmõõžzi mie'lld mättjummuš.

Aanarkåå'ddest ouddpeâmmtuâjjlažkåå'dd tuâjjan lij dokumentâ'stten päärnai tâimmjummuž, koon täävtössân lij tuejee kuâsttjee'jen päärna ouddnummuž da šöddmõõžž. Pie'kk pedagoogla dokumentâsttmõõžž proseezz liâ päärna puu't'tem materiaal, digu pirstõõzz, mainstõõzz, tuâjjstõõllmõõžž le'be ouddmiârkkân video päärnai tuejeeem siõrâst, koid ouddpeâmmtuâjjlažkåå'dd äu'kkad tâimmjummuž ärvvtõõllmõõžžast da ooudâsviikkmõõžžast. Puu't'tum materiaal veäkka vuei'tet päärnai vui'm kiõtt'tõõllâd õoutâst kiõčlõsttum aa'shid da seu'rried päärna le'be päärnajooouk šöddmõõžž, ouddnummuž da mättjummuž. Ouddpeâmmast šöddi tâimmjummuž dokumentâsttmõõžžin vuei'tlvââ'stet še päärna hâiddpeei'v kuâsttjee'jen tuejjummuž jeä'ltee'jid.

Pedagooglaž dokumentâsttmõõžž lij mooštai tuejjummuš tõ'st, mii lij kiõčlõsttum da tuejuum di õoutâst ärvvtõõllmõõžž. Tuâjjlažkåå'dd âann huõl tõ'st, što juõ'kk päärnast dokumentâ'a'stet dovo'lna materiaal päärna kee'jmie'ldd ouddpeâmm pooddâst. Mie'rrkõõski tuejeeem ä'sškee'rj liâ päärna altteemsagstõõllâmlomakk, vuâddteâtlomakk, piirree'jji päärna ouddpeâmmplaan di joukkvasu. Päärna ouddpeâmmplaan'ne tuejeeem täävtõõzzi vuââaldrekisterâ'a'stet pââjas tuâjjlažkåå'dd da päärnajooouk tâimmjummša õhtneci täävtõõzz, kooi teâuddjummuž ärvvtõõlât mie'rrkõõski õoutâst jeä'ltee'jivui'm. Mie'rrkõõski dokumentâsttmõõžž veäkka vuei'tet ärvvtõõllâd päärna ouddnummuž da mättjummuž tuârjõs taarb da ouddpeâmmmai tâimmjummuž. Ouddpeâmmtuâjjlažkåå'dd äu'kkad ta'rksõõllmõõžž, vuâmmshemoodd da dokumentâsttmõõžž pää'i'k vuõžžum teâdaid ärvvtõõleen õnum tuâjjvüe'jji da mättjempirrõõzzi šiõttlõsvuõd o'dinakai päärnze da päärnajou'kk. Määngvaaldshee'm õhttsažtuâj pää'i'k vuõžžum teâd äu'kkeet päärna ouddpeâmm čoõd viikkmõõžžast da ärvvtõõllmõõžžast.

Mie'rrkõõski päärnai tâimmjummuž da tuâj dokumentâsttmõõžž veäkka tuâjjlažkåå'dd vuäžž teâd päärnai jõrddmõõžžin da miõl kie'ssem tuejjummšin di mättjummšest gu še ouddnummshest. Pedagooglaž dokumentâsttmõõš vuä'ppast ouddpeâmm tâimmjummuž plaanummuž di lij tuâjjlažkåå'dd jiõčärvvtõõllmõõžž da jiijâs tuâj ooudâsviikkmõõžž neävvan. Pedagoogla dokumentâsttmõõžž äu'kkeet še ouddpeâmm tâimmjummuž kuu'kkab äi'gõõsk di kåå'dd ouddpeâmmplaan ärvvtõõllmõõžžast. Tuâjjlažkåå'dd škooultõstaarbi kaart'tummšest vää'ldet lokku pedagoogla dokumentâsttmõõžž pää'i'k õu'dde puättam vuâmmshõõzz da ooudâsviikkâmtaarb.

Sää'mkiõllsaž ouddpeâmmast teä'ddeet joouk päärnai kiõlltääid ouddnummuž dokumentâsttmõõžž, kåå'tt tuârjjad pedagoogla tâimmjummuž ooudâsviikkmõõžž. Lij vääžnai dokumentâ'stten, mä'htt päärnaid see'rdet ä'rbbvuõtt-teâdaid da -tääidaid da mä'htt staanât sää'm identitee'tt da kulttuursa tiettummuž. Täävtössân lij viikkâd ooudâs sää'mkiõllsi'žže ouddpiõmmu õoutnallšem päärna kiõll'la ouddnummuž ärvvtõõllâm- da dokumentâ'sttemlomaakk.

Ouddpeâmmtuâjjlažkåå'dd tuârjjad päärnai mättjummuž staann'jest da vaajtõõli pirrõõzâst äu'kkee'l määngpeâllsânji jee'res tuâjjvüe'jjid. Juõ'kk päärna ouddpeâmmpeivva kooll mättjummuž siõree'l, liikkee'l, tu'tkkee'l da jiõčč raajee'l. Ouddpeâmmtuâjjlažkåå'dd âann huõl tõ'st, što päärna peei'vest šâdd obbvuõtt, ko'st puk peei'v šöddmõõžž vuei'tlvâ'stte mättjummuž. Päärna vää'ldet mie'lld tuâjjvüe'jji plaanummuž da vaalsummša, mii lââ'zzat päärnai miõl kie'ssem odđ mättjummša. Äu'kkee'l jee'resnallshee'm mättjummuž neävvaid seeiltet päärnai teâdstõõllvuõtt pirrõõdi mai'lmme. Tuâjjvüe'jjid ärvvtõõlât da viiggât ooudâs ta'rksõõlee'l tuâjjvüe'jji tâim-mamvuõđid da päärnai vuässadvuõđid di mättjummuž.

Aanar kåå' dd ouddpeâmmast päärnaž vuei'net aktiivli'žzen da individuaal'li'žzen mät-tjee'jen. Päärnai miõl kie'ssem tuejumm̄id da ää'i'jpoddsaid aa'šsid â'lđdnet proje'ktt mätjummuž veäkka äu'kkee'l määngpeâllsânji tâimjemnallsee'm da kreevažvuõd ooudee tuâjjvue'jjid. Ouddpeâmmtuâjjlažkå' dd vuäitt vaalshed projee'kt ää'šš õõutâst päärnaivui'm le'be projee'kt vuei'tte ä'lğged õõut le'be määng päärna miõllkiddsažvuõdâst koon-ne äšsa. Projee'kt algg pooddâst tuâjjlažkå' dd vuä'ppast päärnai sagstööllâd ää'šest, koon veäkka vuäžżat tiöttu päärnai ju'n åârrmõõžzâst åârrai tie'ttummuš di kiöčclâsttmõõžz ää'šest. Jee'res tuâjjvue'jji äu'kkummuš vuei'tlvast juõ'kk päärna o'nnstummuž da rääm kiöčclâsttmõõžz seämma ä'sškruugg pirr. Projee'kt poodd päärna tu'tkkee ä'sškruuggâst kaggõõttâm miõl kie'ssem tuejumm̄id da projee'kt re'gsmâ'tte še päärnai siõrid. Siõreen päärna ve'kké projee'kt õõudârra da nuu'bb beä'lnn siõrr vuäitt pu'htted odđ jurddjid le'be odđ proje'ktt vuäitt vuäžżad aalgâs päärna le'be päärnažjoouk siõrâst.

Ouddpeâmmtuâjjlažkå' dd lää'đesvuõtt kaunnâd jee'res vue'jji pedagooglaid vuei'tlvažvuõdid lij vääžnai, gu päärna mätjje jee'res naa'lin. Tuâjjvue'jjid âlgg mu'tted päärnai šoddmõõžz da mätjummuž tuärjjee'jen. Jee'res tâimjem-maalli da juâkkki päärnai vuei'tlvažvuõd kiöčlõddâd da ââ'nned jee'resnallsee'm tuâjjvue'jjid vuei'tlvââ'stet ouddmiârkkân tuâjjpää'jjtâimmjummuž veäkka. Tuâjjpää'jjtâimmjumm̄est äu'kkeit ouddpeâmmtuâjjlažkå' dd silttummuž di åâlgbeâllsai proje'ktt-tuâjjlai silttummuž, ouddmiârkkân musiikk pedagogia le'be kiött-tuâjjä'rbbvuõd silttee'jid. Tuâjjpää'jjtâimmjummuž pää'i'k lââ'zztet tuâjjlažkå' dd silttummuž jee'resnallsee'm tuâjjvue'jji âânnmõ'šše da pää'jjtâimmjummuš vuei'tlvast še päärnai vuâmmšemoodd jee'res tâimjemm̄sin da mätjempirrõõzzin.

Sää'mkiõllsaž ouddpeâmmast teä'ddeet sää'mkultuu're õhtneei vue'jjid mätt'ted da šoddeed päärnaid. Täk liâ jeä'rben õõutsââ'jest tuejummuš, mainstummuš, kiçclummuš da kiçclõddmõš. Päärnaivui'm harjtõõlât ä'rbbvuõdlaid tuâjjvue'jjid da päärna vää'ldet mie'ldd arggpeivvsâž rôssumm̄id da tuâjaid. Nää'i't päärna peä'sse kiçaled da seu'rrjed kulttuu're kuulli tâimjemm̄sin. Kulttuur se'rddmõõžzâst lij âânnmõõžzâst še maalltummuš da jeu'žžmõš, koin kulttuur tuejjeet kuâsstjee'jen da jijjanvuõttsi'žzen päärnaid.

Ouddpeâmmast siõr pedagooglaž plaanummuš vuâlgg päärnast jijstes, päärna ju'rddmõõžzin, miõl kie'ssem tuejumm̄sin da jijjâs tääidain da vaalmâšvuõdâst. Tuâjjlažkå' dd ta'rķstââll da dokumentâstt aktiivlânji päärnai siõr da sagstââll päärna di jeä'ltsee'jivui'm tuejjeem vuâmmšummuž. Ta'rķstõõllâm vuâdald raajât päärnai siõr tuärjjei ouddpeâmmpirrõõzzid. Tuâjjlažkå' dd âânn huõl tõ'st, što päärnaid liâ vuäžżam-nalla staanni, ââ'jj da ouddnummuž meâldlaž di siõ'rre maazzlõ'stti neävv da materiaal. Siõrin lij määngpeâllsaž da veiddsõsvuâlaž miârktõs päärna obbväälđli'žze ooudâsviik-kmõ'šše da mätjummuž.

Siõr ta'rķstõõllmõõžz lââ'ssen še siõr vuä'pstummuš da re'gsmâttmõš liâ pie'kk ouddpeâmmtuâjjlažkå' dd tuâj. Ta'rķstõõleen siõr tuâjjlažkå' dd vuäžż teâđ vue'jjin, koin päärnaž ij pi'rğged peâmmai vuä'pstummužtaa le'be vuä'ppõõzztaa. Tuâjjlažkå' dd vuässõõttmõš siõ'rre da siõr jaâ'đtummuš lij jeä'rben vääžnai päärnai vä'lđdkõskkvuõttvue'jjin, koin jeät piâzz õhttsaid tu'mmstõõggid da kompromiizzid nu't, što siõrr vuäitt njue'bžžlânji juätkked. Tuâjjlažkå' dd veä'kkat še päärnaid vuässõõttâd õhtsažsiõrid smiõttee'l õõutâst päärnaivui'm miõllsaž rool siõrâst. Siõr ta'rķstõõllmõš da vuâinnmõš da vuä'pstummuš câgg ouddâl keeu'seemvue'jjid da vuei'tlvast taarbseen vuõigg kässjõõttmõõžz.

Sää'mkiõllsaž Ouddpeâmmjuâkksin äu'kkeit â'lđdpirrõõzz da luâđ vuei'tlva jiânnai pää-

nai siõrrâmpirrõssân. Siõrin pääernaž valmstâått kulttuurâst vääžn'jen õnnnum jie'llma mät-tjee'l tõ'st miärkteeinalla õnnnum tääidaid da teâðaid. Siõr miõdâ'ste pääerna arggsa kiõčclâ'sttemkruugg da tõn vuei'tet tuärjeed raajee'l kulttuur nââneei siõrrâmpirrõozzi. Päärnaid uu'det vuei'tlvažvuõtt siõrrâd siõrrâmkau'nin, kook ko'lle kulttuu're ouddmiârkkân keâlk, motorpie'jji, muõrrpaalik, čâustõk, muõrrneei'b, keâikar, puõccu, sää'mpihttsin teâvtum kuuhla. Päärnain lij vuei'tlvažvuõtt ââ'nned ohjhee'ld še kudd tuâjjta'vvrid. Siõrrâmä'rbbvuõd ââ'net â'lnn siõree'l päärnainvui'm ä'rbbvuõdlaid sää'msiõrid da laaulsiõrid. Ä'rbbvuõdlain siõrin da siõrrâmkau'nin käunn'je lââ'ssteâd ouddmiârkkân Sää'm ouddpeâmm aarg vue'jji vuäppsest (Sää'mte'gg 2013). Mättjummuž vuu'd vuä'pste tuâjjlažkââ'dd plaaneed da tuejjeed õoutâst päärnainvui'm määngpeâllsaž da ree'gges pedagoogla tâimmjummuž. Tâimmjummuž täävtôssân lij veiddsõsvuâlaž eettmõõzzi ta'râkstõõllmõš, ko'st jee'res kiõčcâmvue'jjid puu'tet õu'dde. Mättjummuž vuu'di nõõmtummšin tuejjeet aarg pedagooglaž tâimmjummuž kuâsttjemnalla. Seämma tâimmjummšest vuei'tte õhttõõvvâd mängg jee'res mättjummuž vuu'd, odm. åuggan jaâttmõš, kiõll'la tääid da õõlmummuž. Aarg tâimmjummšest õhttâ'vve jee'res ä'sškruugg luândlânji. Määng jee'res ä'sškruugg seämma-äiggsaž ta'râkstõõllmõš da tu'tkkummuž vuei'tlvâ'ste veiddsõsvuâla mättjummuž da päärnai jee'res nâânasvuõdi tue'rjjummuž. Vue'lõggemsââ'jjen liâ päärnai miõl kie'ssem tuejummuž da kõõčcmõõzž. Jee'resnallsee'm tuâjjvüe'jji âannmõš, äav vuârrvaikktõõzz vuâddummuž di vaajtõõli da njue'bõõlõs mättjem- da siõrrâmpirrõozzi raajmõš ainsmâ'tte individuaal'la šõddmõõzž, ouddnummuž da mättjummuž.

Aanar kåâ'dd ouddpeâmmast sa'tssjet määngkulttuursažvuõd da luâð miärktõõzz. Puk aarg vue'jj liâ mättjemvüe'jj, koin vää'ldet lokku še päärnai vuâddhââid da se'rddemvüe'jji pedagooglaž miärktôs.

Päärnai kiõll'lai tääidai ooudâsviikkmõš siiskjââvv juõ'kk ouddpeâmmatâimjummša, koon veäkka päärnaž mätt'tai jiijjâsõõlmtummuž di sagstõõllmõš- da vuârrvaikktõstääidaid. Kiõll'la tääid liâ jorddmõõzž, miõlljurrdi da mättjumuž vuâddoudldõõzz. Päärna sme'llkââ'ttet kuvddled, mainsted da särnnad suu kiõčclâsttmõõzžin, taarbin, tobddjin da tuõivvjin di õlmmeed jurddjeez. Päärna kuvddlet da kuulât.

Ouddpâ'rnnpooddâst vuõžjum čäaplõs kiõčclâsttmõõzži värra raajsmâ'vve päärna mâ'nylab čäappõsmiõlstdõõvmõõzž. Päärnaž naaudaš čäappõõzzâst da vuei'tlvâžvuõdâst õlmmeed jiijjâs di tâimnam poodd jiõčč gu vuässõõđeen tâimjummša õoutâst järr-sivui'm. Ouddpeâmmmai õudd ää'i'j da sââ'j päärna jiijjâs jurddjid da kreevažvuõ'tte da vie'kkat čõõd viikkâd päärna jurddjid.

Peâmmmai juätkk ooudâs da nâânad päärna teâðstõõllvuõd da älsmâttmõõzž tu'tk'eed oodâs. Päärnain kiõččât, kuvddlet, sagstõõlât da rämmiset oðđ kiõčclâsttmõõzžin. Kičclummuž, ošvdõõttmõõzž da to'lkkummuž kiõčclâsttmõš juätkk ooudâs da nâânad päärnast mättjummuž räämm.

Juõ'kkpeivvsaz ri'jtjeee da määngpeâllsaž liikkummuž lij päärna pue'rrje'llem da tiõrvvâz šõddmõõzž vuâð. Liikkeemšõddummuž täävtôssân liâ päärna määngpeâllsaž fyyslai vuâddtääidaid hârjjmâttmõš, jiijjâs vaard åblkâ'ststmõš da ouddâl puki positiivlai kiõčclâsttmõõzži da fi'ttjõõzzi di liikkeem räämm vää'lrummuž päärnze. Ouddpeâmmast vuei'tlvââ'stet määngpeâllsaž liikkummuž ohjhee'ld da jiijjâsmääinlânji se'st, ke'ddmää'rkest da pirrõõdi luâðast di viiggât ooudâs šelljsiõrrâmä'rbbvuõd da jee'resnallsee'm liikkeemsiõrid. Päärnaid mätt'teet vuei'tlvažvuõdi mie'ldd še tä'lvvliikkeemslaaji (čuõiggmõš da njââ'l'jummuž) vuâð ouddâl vuõss-škooulââ'jj.

U'cc päärnai pei'vvnââe'r da šõõrab päärnai jõskksânji åârram vuâññampodd lââ'zzte

päärna obbvääldlaž pue'rrjie'llem. Pukid päärnaid vuei'tlvâā'stet Aanar kåå'dd ouddpeâmmast jõskksânji åärram vuânjampodd kâskka pee'i'v. Päärnain lij vuei'tlvažvuõtt vuânjad da kuvddled mainnâz le'be musiikk.

Ouddpeâmmast kiõl, kulttuur da kiõčcmõõžž öhittâ'vee vue'zzen ouddpeâmm obbvuõđ. Vasstõs päärna jiijjâs jie'nnkiõl da kulttuur seeiltummšest da ooudâsviikkmõõžžâst lij vuõss-sââ'jest piârrjest. Aanar kåå'ddest riâžžât kiõllpie'sstâimmjummuž aanar- da nuõrttsää'm kiõllsi'žzen.

Sää'mkiõllsaž ouddpeâmm

Sää'mkiõllsa ouddpeâmm viiggât čõõđ jie'nnkiõllsaž pei'vvpõrttjooukin di kiõllpie'zzin. Ouddpeâmm tuajjalažkå'dd da puärraz smeä'tte öõutâst kiõl miárktõõzz ouddpeâmmmpääi'k vaalsummšest. Sää'mkiõllsaž juâkksin ouddpeâmmsagstõõllmõõžzin jeä'rben vuâmmšõõzz sââ'jen lij päärna kiõl ouddnummuž tue'rjummuš individuaal'lažnalla da aktiivlaž öhhtsažtuâjj piârrjivui'm.

Sää'mkiõllsaž ouddpeâmmast lij miárkteei rool päärnai sää'mkiõl da kulttuur di sää'm identitee'tt nânsmummšest. Sää'mkiõl da kulttuur mätt'temvasttõs juâkkâatt doom, ouddpeâmm da vuâđdmätt'tõõzz kõõsk. Tâimmjummuž plaanummšest da tiuddummšest teä'ddâ'vee sää'mkiõllsa ouddpeâmm jiijjâsnallše'm åå'blek da äärv. Gu ouddpeâmm riâžžât koon-ne kooumâst sää'mkiõlâst, lij jeä'rben täävtõssân staanâd kiõl ooudâsviikkmõõžž, fi'tjummuž da âânnmõõžž. Täävtõssân lij lââ'zzted päärnai vaalmâšvuõđid täimmad sää'mkiõllsaž pirrõõzzâst, mättjed sää'mkiõl da sää'mkiõlin.

Pei'vvpõõrtin da kiõllpie'zzin staanât sää'mkiõli seillmõõžž da se'rddjummuž odđ puõlvvõõggid. Tõin kičlõõđât tõõzz, što sää'mkiõll pââssh tâimmjummuž kiõllân kee'jjmie'ldd pee'i'v da što sää'mkiõll vuei'tet põõžžted päärnai kõskna tâimmjummuž da arggpei'vvkiõllân.

Määngkiõllsa päärna

Kuei't- da määngkiõllsažvuõtt lij ree'ggesvuõtt, kåå'tt kuõskat persoonid da öhhtsažkåå'dd

obbuõttân. Ouddpeâmm tuâjjlažkâ'dd taarbaš jijjâsnallsee'm silttummuž da ämmat-tääid, što sij pâ'stse tuärjeed kuei't- da monikiõllsaid päärnaid. Ouddpeâmmtuâjjlažkâ'dd sme'llkât päärna mainsted da ââ'nned kiõl pukin aarg vue'jjin. Ouddpeâmm tuâjjlažkâ'a'ddest, kåâ'tt tuejjad tuâj kuei't- da määngkiõllsai päärnai vui'm, õolgtet kiõll'la tie'ttemvuõđ. Jeä'rben vääznai lij vä'lددded lokku tõt, mä'htt päärnai vui'm mainstet da kommunikâ'a'st. Še tuâjjlažkâ'a'dd kiõllhuâll da kiõlltääid ooudâsviikkmõš õolgte juätkjeee tuärjjõõzz da škooultoõzz.

Tu'tkkummuž čuä'jte, što u'cc päärnai vui'm lij šiõgg mainsted da ââ'nned jie'rõgeld jeä'ltee'ji jijjâs jie'nnkiõl. Uu'ccbõs jouok kiõl mättjummuš määngpeällsaž da lojjntõõzzid ta'rijeei pirrõõzzâst hiälpat še vä'lddkiõl mättjummuž. Kiõll'la ouddnummuž vuâđdoulldõs päärnai da vuõrâsouummui kôskksa vuârrvaikktõõzz lââ'ssen lij tõt, što päärna â'nne kiõl aktiivlânji kôskkneezi. Vuõrâsouummui miõttlõs šiõhtlõõttmõš päärna kuhttú kiõlle veekk ooudâs määngkiõllsažvuõđ õoudâsviikkmõõžž.

Päärna vuei'tlvažvuõtt jijjâs kulttuuridentitee'tt nânsmummuš nuu'bbi päärnai vui'm lij vääznai pie'kk ouddpeâmm. Ouddpeâmm aargâst päärna peä'sse õlmmeed jijjâs da sij puä'tte kuullâmnalla da vuei'nnemnalla päärnajouukâst. Jeä'ltee'jivui'm sagstõõleen teä'ddeet päärna jijjâs kulttuurdentitee'tt nânsmummuž. Öhttsažtuâjast jeä'ltee'jivui'm tuärjeet päärna šöddmõõžž kuõ'htte kulttuar're. Vuässõõttmõš ouddpiõmmu tuärjjad jee'res kiõlltuâggai päärnai tää'ssteäddsaž ouddnummuž da integrâsttmõõžž lää'dd öhttsažkâdda di veekk ooudâs sij kiõlltääid ouddnummuž da õudd kiõll'la vaalmâšvuõđ vuõss- da vuâđdmätt'tõ'sse. Jee'res kiõlltuâggai päärnai ouddpeâmm riâžžât lää'ddkiõllsaž ouddpeâmmast, ko'st päärna lää'ddkiõl mättjummuž da sosiaal'la kontaaktid tuärjeet.

Sää'mkiõllsa ouddpeâmm kôskkõõzzâst lij vä'lddkâåddla ouddpeâmmpaan meâldlânji sää'mpäärnai kiõlltääid ooudâsviikkmõš da nâânummuš di sää'midentitee'tt tue'rjjummuž. Sää'möhhtsažkâ'a'dd tiuddvääldlaž vuäzzli'žzen šöddmõš lij nâânsânji čõnnsest sää'mkulttuur ä'rbbvuõdlaid äärvid. Kiõll'la tie'ttemvuõđ miârktõs teä'ddââvv vaarvuâlai sää'mkiõli beä'lnn ouddpeâmmast. Päärna kiõll'la tie'ttemvuõđ õuddnem diõtt päärnast a'lõge lee'd jiânnai määngpeällsa da sää'mkiõl re'gsmõ'tti kiõl ââ'nnem vuei'tlvažvuõđ juõ'kkpeivvsaz tâimmjumm'est. Sää'mkiõllsaž ouddpeâmmast uu'det äärv tuâjjlažkâ'a'dd jijjâs suõmid di kulttuur tobddmõõžžid, kåâ'tt re'gsmâtt kiõl. Tuâjjlažkâ'a'ddest lij vuei'tlvažvuõtt ââ'nned tuâjast jijjâs tääidaid, digu kiõtt-tuâjjtääidaid, musikklaž silttummuž le'be ä'rbbvuõdlaid jie'llemvue'jjid öhttnesi tääidaid.

Sää'mkiõllsa ouddpeâmm tuâjjlažkâ'dd huâll mie'rrkôskksaž kôskkaai'jin kiõlltääid

Neävv sää'mkiõl nâânummuš

- muštllummši maai'lm da mainnisi jäâ'ðtummuž, mainnâz, lokkõõzz da tiivt
- roolsiõr, kuu'hlažtea'tter da čuäjtõõzz
- musiikk, juõig, leeu'd, livđe da laulli
- radio, tv, video, lookkâmlõõst, ga'zeââ't, kee'rj, siõr da jee'res media
- ouddpeâmmmai, puärrsi, ruâ'di da öhttsažkoo'ddin ä'rbbvuõdlil'žze eeggažjârrõsse öhttnesi määngpeällsa kiõllââ'nnemvue'jj
- jee'resnallsee'm kiõllpirrõõzz (odm. kiõtt-tuâj, luâtt, kâvvstõõlmõš, reeis, kaaunõõttmõõžž, kue'ssjemreeis)
- kee'rjutum sää'mkiõl vuäinnmõš pirrõõzzâst (odm. i'lmmtõõzz, plakaatt, kartt-taaul, kõõlb)
- ke'rjipõrtt- da mu'zeikue'ssreeis
- vuârrvaikktõs jee'res âkksai sää'mpäärnai vui'm, ouddmiârkkâñ sää'mklaassivui'm tuejeeem öhttsažtuâj
- öhttsažtuâj nuu'bbi sää'mkiõllsaid ouddpeâmmjuâkksivui'm; kiõllristtee'ji da - jie'nnivui'm, sää'm-media, sie'brrkâ'a'dd da organisaatiovui'm (teknologia äu'kkummuš)

ouddmiârkkân vuässöödee'l ̄kiõllškooultöözzid. Resurssoummui da jee'res öhttsažtuâjjkuei'mivui'm tuejjeem öhttsažtuâjj da miõttlös šiõhttlööttmõš nâânee tuâjjlažkå' dd ̄kiõlltääid da kulttuur tobddmõöžž.

Sää'mpäärnai ̄kiõlltääid nâânummsha da kulttuurmeâldla tâimmjummuž siiskõ'sse käunn'je mõõntööllmõöžž da materiaal ouddmiârkkân täin teâtkääivain:

- Sää'm ouddpeâmm aarg vue'jji vuä'ppes (SaKaste-ha'ñkkös 2012–2013, Sää'mte'gg 2013)
- Mõõntööllâmvuä'ppes ̄kiõllpie'zz tuâjjlaid (Sää'mte'gg 2015)
- kuati.fi – sää'mkiõllsaž ouddpeâmm-materiaalba'jkk (Sää'mte'gg 2016)
- Sää'm ouddpeâmmplaan (Tâ'vv-Lää'ddjânnam sosiaalsue'rj ouu'deemprogramm 2007–2009, Sää'mte'gg 2009) Snimldök Jan-Erik Paadar

Puk päärna taarbše tuärjjöözz koon-ne jie'llmes da ouddnummušes pooddâst da täujja ri'jta tõt, sto päärnaž peäss mie'lld plaannallšemma da täavtöözzli'zze ouddpiõmmu. Ouddpeâmmast ainsmââ'ttet juõ'kk päärnže ri'jttjeei tuärjjöö. Päärna tuärjjöözz taarb ärvvtööllmõöžž vue'lõgemsââ'jen ouddpeâmmast lij jeä'ltee'ji da tuâjjlažkå' dd vuâmmšõõzzi öhttsaž ta'rkstööllmõš le'be päärna ää'i'jab tuõttum tuärjjöözz tarbb. Tuärjjöözz tarbb vuäitt pue'tted õu'dde še vuäpstöögg le'be ouddpeâmm spesiaalu'ctee'l tââimast. Päärna tuärjeet motoorla, teâdla, täiddsa, toobdje'llem le'be sosiaal'la ouddnummuž pie'kkvuu'din da še k öhttsažvuõ'tte šõddmõöžžâst. Tuärjjöözz tarbb vuäitt šõddâd še vue'jjest, ko'st päärna sõddâmjeällmõöžž vaarrtâ've le'be jiâ tuõrv suu tiõrvâsvuõd da ouddnummshes.

Ouddpeâmm spesiaalu'ctee'l tuâj teä'ddâ've pedagoogli'zze vuä'pstummsha da mätt'tummsha di škooulvaalmâsvuõdi tue'rjummsha. Ouddpeâmm spesiaalu'ctee'l tuâjaid ko'lle tuärjjöözz taarbšeei päärnai sâu'rsmâttmõöžž vuä'pstummus di öhttsažtuâjj jeä'ltee'jivui'm da jee'res tâimmjee'jivui'm. Päärnai jeä'lteei vuei'tte lee'd vuõi'ggest öhttvuõdâst ouddpeâmm spesiaalu'ctela päärna kuôskki aa'šsin.

Tuärjeemkääzzkõözzi tarbb čiõlgeet öõutâst päärnai jeä'ltee'jivui'm jaâttmin päärna Vasusagstööllmõöžzin le'be kääzzkõsplaan- le'be sâu'rsmâ'ttemsagstööllmõöžzin. Määngvaaldsem öhttsažtuâjj vuei'tlavast päärna pue'rmõözz meâldla ouddnummuž da mättjummuž tuärjjöözz. Ouddpeâmm tuärjummen vuäitt lee'd päärnajooukâst tâimmai veä'kkteei, päärnajoouk uuccummuš da tuâjjlažkå' ddresuursi di silttummuž nâânummuš. Tuärjjöözz riâšmõöžž vuâddvüe'lõgemsââ'j liâ päärna di domm- da mättjempirrõözz tobddmõš di ri'jttjeei resuurs. Päärna tuärjjöözz tarbb očndââtt täujja ouddpeâmmtuâjjlažkå' dd da jeä'ltee'ji vuâmmšõõzzi vuâdald. Taarbseen päärna tuärjjöözz taarb čiõlgeem diõtt suâvât ââ'nnemnalla öhttsaž sagstööllmõš, koozz kåâčcat mie'lld ouddpeâmm spesiaalu'ctee'l di taarbseen še jee'res ä'stobddjid. Ouddpeâmm spesiaalu'ctee'l öõutâst päärnajoouk tuâjjlažkoo'ddin âânn huõl määngvaaldsem tuâjjjoouk õ'hte kåâčcmõöžžâst, Vasu rekisterâsttmõöžžâst, ärvvtööllmõöžžâst da seu'rrjummhest öhttsažtuâjast jeä'ltee'jivui'm.

Veiddsõsvuâlze vuäpstöktar'rkummsha (1,5 e. da 4 e.) raaukât päärnai vuäpstöök tâimmjumonest u'vddum asetõözz meâldlânji teâdaid ouddpeâmmast. Ouddpeâmmtuâjjlažkå' dd räukk puärrsid i'lmmted ta'rķkeemää'i'poodd 1–2 määnpââ'j ouddâl vaiddâz vuäpstöktar'rkummhuž. Vuäpstö'kke tââimtet ouddâl ta'rķkummhuž päärna ouddpeâmmplaan jeä'ltee'ji keerjlaž loo'vin. Vuäpstökjââttmõöžži mânja tiõrvâsvuõtthoi'ddjeei õu'dde ta'rķkummhest vuõžžum teâdaid še

ouddpeâmmtuâjjlažkâdda. Di jõs vuäpstöktä'rkkummest očndâ'tte päärna tuärjjöözz taarb, suäpp tiõrvâsvuõtthoi' ddjeei jeä'ltee'jivui'm õhttsažtuâjast ouddpeâmmtuâjjlažkoo' ddin di taarbseen määñgvaaldšee'm ä'stobbddijoouk õ'htte kåčmõõžžast.

Ouddpeâmmast tuejeet õhttsažtuâj škoouli u'čtee'livui'm jeä'rben päärna seerdeen ouddpeâmmast vuõss-škoou'le le'be škoou'le. Päärnai seerdeen ouddpeâmmast vuâđdmäät'tõ'sse škooul rehtor väldd õhttvuõđ se'rddemsagstõllmõõžž riâšsmõõžžast ouddpeâmm spesiaalu'čteela le'be juâkkaz ouddouumže. Se'rddemsagstõllmõõžž â'a'net škooulkruuggi mie'ldd piiriee'jji pâ'sslaštâm-mannu poodd, što õhttsažtuõjju da mätt'tõõzz plaanummša kuâddai dovo'lna äi'gg ouddâl škooul älggmõõžž.

Gu päärnast liâ tuärjjöözz taarb, suâvât škooul tuâjjlažkoo' ddin õhttsaž se'rddemsagstõllmõõžžast. Sagstõllmõ'sše vuässâ'tte jeä'lteei, ouddpeâmm spesiaalu'čtee'l, ouddpeâmmjuâkkaz ee'tti, päärna puõ'tti u'čtee'l di taarbseen ouddmiârkkân škooultiõrvâsvuõtthoi' ddjeei, tiõrvâsvuõtthoi' ddjeei da škooulkuraattor. Se'rddemsagstõllmõõžžast mõõnât čõõđ päärna ouddnummša da mättjummša õhtneei tuärjjöözz tarbb.

Teâđserddmõš u'čteela põhtt juä'tk'kem õhttsažtuõjju da ainsmâtt päärna njue'bžžlõs serddmõõžž ouddpeâmmast škoou'le di ri'jtjeee tuärjjöözz riâšsmõõžž päärnže. Vastõs teâđ serddmõõžžast lij nu't vuõltteei gu vuâsstava'lddi vuässbeä'lest. Ouddpeâmm spesiaalu'čtee'l va'sttad tuärjjöözz kruuggâst åârrai päärnai teâđserddmõõžžast.

Aanar kåâ'ddest lij vuäžžamnalla vuäpstõõgg piârvuä'psteei kääzzkõs. Vuäpstõõgg piârtuâjj lij ää'i'jeld aa'lji, vue'llga kõddâz sagstõllmõš- da vuä'pstemvie'kk päärna vuõ'rdji, vuâlla škooulâkksai da vue' llškooulnii'kki päärnai piârrjid. Õoudbeä'l nn suõjjeei piârtuâj miârktõssân lij vie'kked, tuärjeed da vuä'pstet päärnažpiârrjid aarg njue'bžžlõsvuõdâst, puärrazvuõdâst, päärnai huõl âânnmõõžžast di vuâđdeed vuei'tlvažvuõtt verddsažtuärjjö'sse.

20.1 Päärnaisuõjjös

Päärna kuõskki aa'ssin tuejeet taarbseen õhttsažtuâj še päärnaisuõjjöõzzin. Päärnaisuõjjös lij päärna pue'rrjie'llem tuõrvvmõõžž, mii õõlgat piârri da jee'res tâimjeeviuässbeä'li vastõõzz välddmõõžž päärna pue'rrjie'llem teâuddjummest. Päärnaisuõjjeem obbvuõtt närrai vuâđdkääzzkõõzzin, suõjjeei päärnaisuõjjöõzzâst da päärnaž- da piârvuõttsaž päärnaisuõjjöõzzâst. Päärnâžpiârrjin lij vuei'tlvažvuõtt vuäžžad taarbseen dommkääzzkõõzz päärnai- da dommhoiddu õhttee'l di piârtuâjjla kääzzkõõzzid. Dommhâiddkääzzkõõzzid ooccât frijnallsaž ooccmõõžzin le'be kirrlaž šõddmõõžzin te'lfoonin Aanar kåâ' dd kääzzkõsjåå'đtee'jest. Gu piâr taarbaš piârtuâjjlai kääzzkõõzzid le'be jee'res piârri tuärjeemkääzzkõõzzid, jeä'lteei väldd õhttvuõđ Aanar kåâ' dd sosiaaltuâjjli'žže. Päärnaisuõjjöõzz piârtuâjj tuärjjad piârrjid jie'llem jee'res vue'jjin, ouddmiârkkân arggjie'llem vaaldšmest, puärrazvuõdâst, risttreeidai se'lvummest da keukklõs muuttâsvue'jjin. Vie'kk da tuärjjöözz ooccmõš ää'i'jeld lij päärna da piârri pue'rmõõzz meâldlaž da ää'i'jeld a'lõgi ri'jtjeee tuärjjös õoudbeä'l nn câgg vaiggâdvuõdi närrjummuž.

Päärnaisuõjjeemlää'jj 25 § mie'ldd jee'res ve'rõgnii'kki dj., kook tâimma tuâjstes päärnai' m da nuõrivui'm, lij õõlgtemvuõtt peittastââ'nnemšeâttmõõžzi cõõggkani mää'jeekâni i'lmmitid kåâ' dd sosiaalhuâlast va'stteei tuâimmorgaa'ne, jõs sij liâ tuâjstes vuäžžam tie'tted päärnast, koon håâid da huõl âânnmõõžž tarbb, ouddnummuž vaarrteei jeâllmõõžž le'be jiijjâs jälstõõttmõš õõlgte päärnaisuõjjöõzz taarb čiõlgummuž.

I'lmmtemõõlgtemvuõtt vuei'tet tuejeed peittastââ'nnemšeâttmõõžži cõõggkani še õõutâst päärna le'be suu jeä'ltee'jin tuejeem raukkmõõšân päärnaisuõjjeem taarb ärvvtõõllâm diött õõlgtee'l, što i'lmmtemõõlgneč i'lmmad raukkmõõžž tuei'mme jaâ'dtem määinaid. Päärnaisuõjjeemlää'jj muttsin veeideeš tõi oummui i'lmmtemõõlgtemvuõd, koin lij õõlgtemvuõtt tuejeed päärnaisuõjjeemi'lmmtoš. Täi oummui õõlgtemvuõttâan lij tuejeed i'lmmtoš še pââ'lsa tâ'l, gu see'st lij tuâjast tiõttu pue'ttem aa'šsi vuâdald määin kä'dded päärna joõ'gge da tiõrvâsvuõtte till'lõovi reä'kkõõzz. Pââ'lsa tuejuum i'lmmtoõzz lââ'ssen i'lmmtemõõlgnee'kk puätt tuejeed päärnast še päärnaisuõjjeemlää'jj 25 § 1 mommee'ntest miârktum päärnaisuõjjeemi'lmmtoš.

Almmjallaš tuärjjõs ouddpeâmmast lij pie'kk juõ'kkpeivvsä šõddeemtâimmjummuž, ko'st tuärjeet päärna individual'laž šõddmõõžž, ouddnummuž da mätjummuž. **Lââ'zztum tuärjjõs** lij kuu'kkabäiggsaž da vaiddsab nu't pedagoogla gu raajâsnallsem tuärjjõõzz päärnaid, koid almmjallaš tuärjjõs ij ri'jtte. **Jiijjâsnallsem tuärjjõs** puätt kõõcõmõ'sše tâ'l, gu päärnaž taarbaš nâânas obbäiggsa da veiddersösvuâla tuärjjõõzz. Tuärjjõõzz riâšsmõš õõlgat spesiaalpedagoogla silttummuž da määngvuâla õhttsažtuâj da tõn veäkka tuõrvât juõ'kk päärnže ouddloõzz ouddned jiijjâs tää'zzes mie'ldd.

Ouddpeâmm almmjallaš tuärjjõs

Vuâlla škooulââ'jjest šöddi vuei'tlva ää'i'jeld a'lõggi da ri'jttjeei tuärjjõõzz taarb kaunmõš da tõõzz va'stteam ainsmâ'tte päärna tää'ssteäddsa šõddmõõžž, ouddnummuž da mätjummuž di õõudbeä'lnn câgg vaiggâdvuõdid da mätjemuvaiggâdvuõdid. Ouddpeâmmtuâjjlažkââ'dd tuâjjan lij ââ'nned huõl, što juõ'kk päärna jee'resnallsee'm vue'lõgemaalg da taarb puä'tte lokku vä'ludemnalla ouddpeâmmast õhttsažtuâjast jeä'ltee'ji, tuâjjažkââ'dd da jee'res ä'stobbddjivui'm. Õhttsažtuâjain viiggât ooudâs ouddpeâmm tâimmjemvue'jjid da mätjempirrõõzz nu't, što õõutâst šöddi mätjummuž vuei'tet äu'kkeed da va'stteam päärnai jee'resnallsem taarbid vuei'tlva puârast. Almmjallaž tuärjjõõzz liâ odm. päärna tâimmjummuž vuä'pstummuš, pei'vv- da neä'tteljiârg strukturâsttmõš, u'ccjoukktâimmjummuš di mainstummuž tuärjeei da ko'rvveei kuânst.

Ouddpeâmm lââ'zztum tuärjjõs

Di jõs ouddpeâmm almmjallaš tuärjjõs ij päärnže ri'jtte, riâžžât su'nne lââ'zztum tuärjjõõzz. Päärna lââ'zztum tuärjjõs plaaneet obbvuõttâan da tõt vuâdââvv pedagoogli'žze a'rvvõ'sse, koon ouddpeâmm spesiaalu'ctee'l tuejad õhttsažtuâjast jeä'ltee'jivui'm da määngvaaldsem tuâj-joukin. Päärnže tuejeet ouddpeâmmplaan, koon mie'ldd lââ'zztum tuärjjõs päärnže riâžžât. Tuärjjõs lij kuu'kkab äiggsaž da mie'rrkõskksaž, kââ'tt vuäitt ââ'nned se'st määngaid pedagooglaid tuärjeem-maallid seämma-äiggsânji. Lââ'zztum tuärjjõs âânn se'st spesiaalpedagooglaid mõõntõõllmõõžžid da raajâsnallsem tuärjeemtâaimid, kook liâ ouddmiârkkân päärnâjjoouk uuccummuš, joukkveä'kkteei, veä'kkneävvai da tuärjeemseävvlõõzzi âânnmõš. Ärvvtõõllmõõžž tuejeet mie'rrkõõski õhttsažtuâjast päärnai jeä'ltee'jivui'm.

Ouddpeâmm jiijjâsnallsem tuärjjõs

Ouddpeâmmast päärnže riâžžât spesiaal tuärjjõõzz tâ'l, gu lââ'zztum tuärjjõs ij leäkku ri'jttjeei. Päärnže riâšsâmvuâla jiijjâsnallsem tuärjjõõzz vuâddan lij täujja spesiaaldâhttar le'be jee'res ä'stobddi ceâlkalm. Jiijjâsnallsem tuärjjõõzz vuäžžai päärna liâ vuei'vvää'sšest kuu'kkuum mätjemõõlgummuž kruuggâst åârrai päärna. Inklusio vuâdâjurrdi meâldlânji jiijjâsnallsem tuärjjõs lij päärna individual'laž täävtõõzzi meâldlaž ouddpeâmm päärna taarbi meâldlânji muttum tâimmjem- da šõddeem-

pirrõõzzast.

Jiijjâsnallsee'm tuärjjõõzz riâšsmõõžžâst ta'rjeet tääu'jen mängg da seämma-äiggsaž tuärjummäid digu ouddmiârkkân joukkveä'kkteei, veä'kkneävvaid, vaajtõsmäinnsaid kommunikaatio mõõntõõllmõõžžid. Jiijjâsnallsem tuärjjõõzz taarbseei päärnže tuejeet spesiaalu'ctee'l tåâimast persoonlaž Vasu, pedagooglaž obbplaan, koozz rekisterââ'stet pââjas päärna nâânasvuõd, mättjummuž vaiggâdvuõd, taarbseei tuärjummuž di õhttsažtuâjkuei'm. Ää'juum vuõssmätt'tõ'sse vuässõõdi päärnže tuejeet persoonlaž mätt'tõõzz riâšsmõõžž kuôskki plaan (HOJKS).

Jiijjâsnallsee'm tuärjjõõzz taarb ärvvtõõllmõš da tuärjjõõzz plaanummuš õõlgte päärna ouddnummuž tobddmõõžž, spesiaalpedagoogla silttummuž di vaiddâz määñgvaaldšem õhttsažtuâj. Päärna pue'rmõõzz meâldla jiijjâsnallsee'm tuärjjõõzz riâšsmõš õõlgat täävtõõzzla, ääv da mie'rrkõsksaž õhttsažtuâj jeä'ltee'ji, ouddpeâmmtuâjjlažkââ'dd di määñgvaaldšem ä'stobddijoouk kõõsk. Jiijjâsnallsee'm tuärjjõõzz riâšsmõ'sše õhtne kõskksânnji mie'rrkõsksaž ärvvtõõllmõš da seu'rrjummuš. Õhttsažtuâj da teâdkuul miârktõs teä'ddââvv, mõõn jeänab päärnaž taarbaš tuärjjõõzz ouddnumm'est da mät-tumm'est da mõõn kuu'kkben spesiaalkääzzkõõzz liâ.

Ouddpeâmmjuâkksi šlaaj ärvvtõõllmõš lij juätkjeee prosess. Ä'ssnekvue'lježvuõtt, tuâjjlažkââ'dd ämmatlaž silttummuš, puârast toi'mmjeee tuâjjõhttsažkâ'dd di jââ'dteei cõnnõõttmõš liâ ouddsââ'jest šlaaj ärvvtõõllmõõžžâst. Aanar kââ'ddest ouddpeâmm pedagoogla täimmummuž ärvvtõõllmõš da ooudâsviikkõmõš liâ pie'kk juõ'kk'ka ämmatjouk tuâjkaart. Šlaajvaaldšem peä'lest lij vääžnai mie'rrkõõski ärvvtõõllâd da täävtõõzzlânji seu'rrjed ouddpeâmm plaanummuž da tiuddummuž di jiijjâs tuâjjvue'jji täimmamvuõd. Tuâjjlažkââ'dd tuâjjan lij seu'rrjed da ärvvtõõllâd piirjee'jji kââ'dd da päärna Vasu teâuddjummuž aargâst.

Ouddouumu â'nne huõl tõ'st, što tuâjjlažkââ'ddest lij ri'jtjeee teâtt kââ'dd ouddpeâmmâimmummuž vuä'psteei vuâdjurdjin. Ouddouumu ainsmâ'tte, što ouddpeâmm täävtõõzz teâuddjâ'vee juõ'kk jooukâst da vasstõsvuu'des pedagooglaž täimmummuš lijVasu meâldlaž. Pedagoogla täimmummuž, tuâjjlažkoo'ddin mõnnum sagstõõllmõõžži di puârrsin vuõžžum maacctõõzz pääi'k ärvvtõõlât, lij-a tuâjjlažkââ'dd da ouddouumu silttummuš ää'i'j tää'zzest. Ouddpeâmmtuâjjlažkâ'dd cõnnââtt aktiivlânji odđ mättjummâ, juätkjeee škooulõ'sse di pue'rr vue'jji juâkkõmõ'sše tuâjjlažkââ'dd kõõskâst.

Ouddpeâmmjââ'dteei va'sttad kââ'dd ouddpeâmm strategiast da linjjõõzzin di tõi teâdtumm'est piârpei'vvhââid, pei'vvpõõrti, joukkpiârpei'vvpõõrti di kiöllpie'zzi tuâjjlažkâdd da jeä'ltee'jid. Ouddpeâmmjââ'dteei va'sttad kââ'dd ouddpeâmmplaan teâuddjummuž ärvvtõõllmõõžžâst täimmjempââ'j puu'deen. Kââ'dd ouddpeâmmplaane'ne tuejeet taarbseen tää'rktummuž piirjee'jji.

Pedagoogla täimmummuž ärvvtõõllmõõžž da ooudâsviikkõmõõžž täävtõssân lij siltteei tuâjjõhttsažkâ'dd, kââ'tt teâðast muuttâstaarbid õhttee'l ouddmiârkkân jiijjâs

täimmjemvue'jjid, mättjempirrõozz muttsa, jee'resnallšem tuâjjvüe'jji äu'kkummša le'be täimmjemkultuur ooudâsviikkmõ'šše.

Tuärjjõozz taarbseei päärna mie'ldd pedagoogla täimmjummuž ärvvtõõllmõõžžäst da ooudâsviikkmõõžžäst äu'kkeeet määñgvaaldšem õhttsažtuâjjvuässbeä'li pääi'k vuõžžum teâðaid. Täi teâðai veäkka tuâjjlažkå'dd ärvvtâall õõutâst jeä'ltee'ji da õhttsažtuâjjvuässbeä'livui'm, lij-a tuärjjõozz tarbb ri'jttjeei da vuõigganlallsee'm päärna šõddmõõžž, ouddnummuž da mättjummuž ainsmâttmõõššân.

Täimmjemjuâkksin pedagoogla täimmjummuž ärvvtõõllmõõžž tuejeet odm. jeä'ltee'ji da tuâjjlažkå'dd juõ'kkpeivvsaz vuârrvaikktõsvue'jjin di päärna Vasusagstõõllmõõžžin. Sagstõõllmõõžžin vuõžžum maacctõs kiõtt'tõõlât vuõss-sââ'jest jeä'ltee'jivui'm. Taarbseen sagstõõllmõõžž jue'tket tuâjjlažkå'dd õhttsain sagstõõllmõõžžin di ouddoummui da ouddpeâmmjå'ðteei kõõsk.

Pedagoogla täimmjummuž ärvvtõõllmõõžžäst da ooudâsviikkmõõžžäst vääžnmõs maacctõs puött päärnain. Sagstõõlee'l päärnain, ki'ddjee'l vuâmmšõozz da ta'rktõõlee'l päärna di pedagoogla dokumentâsttmõõžž veäkka vuäžžat miârkteei teâð päärna mättjummmest di ouddpeâmmtäimmjummmest. Päärnain vuõžžum maacctõs vää'ldet lokku ouddpeâmmtäimmjummuž ooudâsviikkmõõžžäst.

Meersaž škooultõõzz ärvvtõõllâmkõõskõs (Karvi) tuärjjad ouddpeâmm jä'rjstee'jid šlaaj ärvvtõõllmõõžžäst. Ouddpeâmm ärvvtõõllmõõžžäst da tõn ooudâsviikkmõõžžäst äu'kkeeet Karvi õõlmtoõzz *Ouddpeâmm šlaaj ärvvtõõllmõõžž vuâð da siâzztõõzz* (õõlmtoõzz 24:2018). Aanar kåå'dd ouddpeâmm vuässâått Karvi vä'l ldkâåddlaid ärvvtõõllmõõžžid da ärvvtõõllmõõžži puâðõõzzid äu'kkeeet ouddpeâmm ooudâsviikkmõõžžäst.